

ԱՏ. ՆԱԽԱՊԱՅԱՆ

ԱՎ. ԻՍԱԿԱՅԱՆԻ
ՍՏԵՂՈՒԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ
ԺՈՂՈՎԲՆԱԿԱՆ
ԱՌՆԵՐԱԴԸ

ՀԱՅԿԱՊԱՏԱԿ

26799

891.99(09) [Խառնուկա]

Դ-36 Զանգյուղյան, Կ. Տ.

Խառնուկա

Զանգյուղյան

30.704.

49

14

11

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ ИМ. М. АБЕГЯНА

А. Т. ГАНАЛАНЯН

**НАРОДНЫЕ ИСТОКИ
ТВОРЧЕСТВА
АВ. ИСААКЯНА**

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН

1955

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
Մ. ԱՐԵՂՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

91.99.092 [համեմատական]

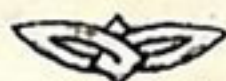
ՄՏՈՒԳՎԱԾ Է 1961 թ.

Պ-36

Ա. Տ. ՂԱՆԱԼԱՆՅԱՆ

A 31749

ԱՎ. Ի Ս Ա Հ Ա Կ Յ Ա Ն Ի
ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ
ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱԿՈՒՆՔՆԵՐԸ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԱ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ

1955

Տպագրվում է Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի
Խմբագրական-հրատարակչական խորհրդի որոշմամբ:

Ավետիք Իսահակյան

Ն Ա. Խ Ա. Բ Ա. Ն

Այլ. Իսահակյանի հարուստ ու բազմաժանր ստեղծագործությունը սերտորեն կապված է ժողովրդական բանահյուսության հետ: Ժողովրդի հանձարը՝ մարմնավորված նրա բառ ու բանի մեջ եղել է բանաստեղծի մշտական ուղեկիցը: Գրականության մեջ մտնելով անցյալ դարի 90-ական թվականներին՝ ժողովրդական և գուսանական երգերի անմիջական ազդեցությամբ դրված մի շարք լիրիկական բանաստեղծություններով, Իսահակյանը հետագայում էլ, իր ստեղծագործական բազմամյա ու բեղմնավոր կյանքում, օրգանապես կապված է մնացել ժողովրդի բանարվեստին:

1897 թ. տպագրված «Ալագյազի մանիներ» շարքը և 1938 թ. լույս տեսած «Սասմա Մհեր» նշանավոր վիպերգը, որի «Վերջերգ»-ում էպիկական մեծ պաթոսով բացահայտված է «ռամկի օրենք ու իրավունք» հաստատած Հոկտեմբերյան սոցիալիստական Մեծ ռևոլյուցիայի համաշխարհային-պատմական աննախընթաց դերը, բանաստեղծի երկարատև ստեղծագործական ճանապարհի այն կարևոր ուղենիշներն են, որոնք նշանավորում են նրա ապրած հասարակական-քաղաքական խոշոր էվոլյուցիան:

Ժողովրդական բանահյուսությունը տարիների ընթացքում նպաստել է Իսահակյանին իր ստեղծագործական նավը գրական և դադարաշարական վարդապետան խոշու խութերի միջով դուրս բերելու դեպի ժողովրդայնության ամիսը:

Մոտենալով ժողովրդի անդիր բանահյուսությանը, Իսահակյանը դրանով իսկ մոտեցել է ժողովրդական առողջ արվեստի ակունքներին: Նա ժողովրդից սովորել է ռեալիզմը, կիրառել է այդ «նախակերտ» ռեալիզմը իր լավագույն գործերի մեջ՝ դեղարվեստական բարձունքի հասցնելով այն:

Ավ. Իսահակյանի մերձեցումը ժողովրդական բանահյուսությանը կատարվել է միանգամայն օրինաչափ կերպով: Այդ մերձեցման գլխավոր հիմքը հանդիսացել է բանաստեղծի սերտ կապը դյուղի ու քաղաքի աշխատավորական խավերի հետ, նրա աշխարհագրագիտության ու աշխարհայացքի՝ դյուղացիական-դեմոկրատական խորը արմատները: Պակաս կարևոր դեր չի խաղացել տվյալ հարցում նաև բանաստեղծի անձնական հուկումն ու սերը դեպի իր ժողովրդի բառ ու բանը, որը նրա մոտ երևան է եկել դեռ շատ վաղուց:

«Ես ծնվել եմ Հայաստանի պատմական Շիրակի գավառում: Այստեղ մանկական իմ երեակայնությունը թևավորվեց դարերի խորքից եկող բանաստեղծական ֆուկլորով, գուսանների ու դյուղացիների երգերով»¹, — խոստովանում է Իսահակյանը իր հոգվածներից մեկում:

¹ Ա. վ. Իսահակյան, Երկերի մոդովածու, հատ. 4, էջ 89:

Մի ուրիշ տեղ նա գրել է. «Սիրելագույն Շիրակն ինձ համար տիեզերքի կենտրոնն է եղել... Այստեղ, մեր անուշ տատիկներից լսել եմ հոգի կախարդող հեքիաթները, մեր փորձաշատ պապիկներից իմաստուն զրույցներ, խոսք, առած: Մեր թափառական դուստններից և գյուղացի աղջիկներից լսել եմ մեր ժողովրդի շքնադատադերն ու խաղերը, մեր մելոսը՝ սրտահույզ երգերը: Մեր հնադարյան, խորիմաստ ֆոլկլորը, որին ես այնքա՛ն ու այնքա՛ն երախտապարտ եմ...»¹:

Սակայն, Իսահակյանի ստեղծագործական հետաքրքրությունը չի դադարում ոչ միայն Շիրակի, այլև ողջ հայ բանահյուսությամբ, որին նա քաջատեղյակ է դարձել տարիների ընթացքում թե՛ բանավոր և թե՛ դրավոր աղբյուրներից: Խորապես սիրելով և ուսումնասիրած լինելով հայրենի բառ ու բանը, նա հետաքրքրություն է ցուցաբերել նաև մյուս ժողովուրդների ֆոլկլորի նկատմամբ, ծանոթացել է հնդկական, չինական, պարսկական, արաբական, հրեական, քրդական, սերբական, ուսական, ֆրանսիական, գերմանական, ֆիննական առասպելներին ու զրույցներին, լեգենդներին ու բալլադներին, հեքիաթներին ու վեպերին, երգերին ու վիպերգներին, առակներին ու առածներին:

Ժողովրդական բանահյուսության նկատմամբ ունեցած իր դրական դիրքորոշումով Իսահակյանը հակադրվել է ժամանակի կղերա-պահպանողական հեղինակներին և լիբերալ բուրժուական էսթետներին, որոնք անտեսում ու արհամարհում էին ժողովրդի բառ ու բա-

¹ Ա. Գ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 4, էջ 168:

նը, թերագնահատում էին վերջինիս գաղափարական և գեղարվեստական արժանիքները:

Բանաստեղծի գրական դաստիարակներն ու գրչականիցներն այս հարցում եղել են՝ Սայաթ-Նովան ու Աբովյանը, Պռոշյանն ու Աղայանը, Թումանյանն ու Հովհաննիսյանը հայ գրականության մեջ, Պուշկինն ու Կոիլովը, Լերմոնտովն ու Շևչենկոն ռուս և ուկրաինական, Գյոթենն ու Հայնեն՝ եվրոպական գրականության մեջ:

Իր գրական ճանապարհով և ստեղծագործությունն ունեցնելով Իսահակյանը առանձնապես մոտ է հայ բանաստեղծական գրականության երկու խոշոր դեմքերի՝ Հովհաննես Հովհաննիսյանին և Հովհաննես Թումանյանին: Առաջինը իր «սրտի խոսքերով, սիրո և երազական վշտի երգերով», բայց մանավանդ իր սքանչելի ժողովրդական մոտիվներով, բախտորոշ դեր է կատարել Իսահակյանի համար, և եղել է նրա ուսուցիչն ու «կախարդ ուղեցույցը»¹: Նրկրորդը գրավել է Իսահակյանին իր «պոեզիայի ժողովրդային տարերքով»², հանդիսացել է նրա գրական դաշնակիցը, որի հետ ուս-ուսի նա նոր ու աննախընթաց աստիճանի է բարձրացրել ձևով ազգային, բովանդակությամբ դեմոկրատական հայ բանաստեղծական գրականությունը, ազգային ձևերի մեջ ձուլել է համամարդկային զգացումներ ու գաղափարներ:

Ժողովրդական բանահյուսության մեջ Իսահակյանը տեսել է տվյալ ժողովրդի աշխատավոր մեծամասնու-

¹ Ա. վ. Իսահակյան, Նրկերի ժողովածու, հատ. 4, էջ 16:

² Նույն տեղում, էջ 21:

թյան կյանքի ու պայքարի, նրա աշխարհայացքի ու հոգեբանության, լեզվի ու ոճի, տեղային կոլորիտի անխարդախ պատկերը:

Ժողովրդական առասպելների, հեքիաթների, վեպերի ու երգերի մեջ նա գտել է իսկական պոեզիայի ընտիր նմուշներ, բարձր խղիւղներ, բարոյական մաքրություն ու անկեղծություն, զգացումների հարստություն ու նրբություն, պարզություն ու խորություն:

Իր մեծ ուսուցիչների ու գրչակիցների նման դիմելով ժողովրդական բանահյուսությանը և ներշնչվելով վերջինով, Իսահակյանը երբեք չի ստրկացել նրան: Ժողովրդական բառ ու բանի օգտագործումը գրականության մեջ բանաստեղծի համար ընդունելի է եղել միայն ստեղծագործական ինքնուրույն մտահղացման պայմաններում: Ընդհանուր առմամբ հարազատ մնալով ժողովրդական այս կամ այն առասպելի, սովանդության, զրույցի, հեքիաթի, երգի, առակի ոգուն ու ոճին, Իսահակյանը կրավորական կերպով չի վերաբառագրել դրանք: Նա տողորել է այդ ստեղծագործությունները իր հարուստ անհատականությամբ, իր աշխարհայացքով ու աշխարհազգացումով, իր գեղագիտական ու գաղափարական ըմբռնումներով, դրել դրանց վրա իր գեղարվեստական մեծ ու ինքնատիպ տաղանդի անջնջելի դրոշմը:

Իսահակյանի, իբրև ժողովրդական բանահյուսության նյութերի վարպետ մշակողի ու օգտագործողի բնորոշ առանձնահատկությունն այն է, որ նրա մոտ հավասար հաջողությամբ հանդես են գալիս միևնույն ատաղձով ստեղծված թե՛ բարձր գրական ոճի գործեր և

թե՛ ժողովրդական դույն ու երանգ ունեցող ստեղծագործություններ:

Սովետական շրջանում Ա.վ. Իսահակյանը շարունակում է իր բեղմնավոր կապերը ժողովրդական լայնահյուսություն հետ: Հավատարիմ իր ստեղծագործության մեջ այդ ուղղությամբ անցյալում ստեղծված լավագույն տրագիցիաներին, բանաստեղծը հաճախակի դիմում է ժողովրդական բանահյուսության ակունքներին: Նամշակում, փոխադրում է ժողովրդական առասպելներ ու առակներ, երգեր ու հեքիաթներ, օգտագործում է ժողովրդի բանաստեղծական լեզուն ու արվեստը, ուշի-ուշով հետևում է Սովետական Միության բազմազգ ժողովուրդների ֆոլկլորի վերաբերյալ լույս տեսնող հարուստ նյութերին, հոգվածներ է դրում բանահյուսական այս կամ այն թեմայի շուրջը:

1937—1938 թթ. Իսահակյանը հիմնովին վերամշակում և երկրորդ հրատարակությամբ լույս է ընծայում 1919 թ. գրված և 1922 թ. տպագրված իր նշանավոր «Սասմա Մհեր» վիպերգը:

Նույն տարիներին նա մշակում է «Հստն ու հովիվը» ուշագրավ հայկական ժողովրդական առասպելը, «Մեծ համարությունը» սոցիալական սուր բովանդակությամբ առակը, հայերենի է փոխադրում «Պարոն Թիդմանը» վերնագրով դանիական հին ժողովրդական երգը:

1939—1941 թթ. Իսահակյանը մշակում է մի շարք առակներ («Այծն ու գալը», «Գայլն ու եղնիկը», «Գյուղացին ու ճնճղուկը») ու հեքիաթներ («Նովիմ քաղաքի խելոքները»), ստեղծում է ժողովրդական ոճ ու ոգի ունեցող իր սքանչելի «Բինգյուլ» բանաստեղծությունը:

Նույն տարիներին նա գրում է «Փորձ մեր էպոսի դիցարանության մասին» նոր փաստերով և հետաքրքիր պատգույթյուններով հարուստ հողված-ուսումնասիրությունը («Սասունցի Դավիթ» էպոսի հազարամյակի առթիվ) և «Ադրբեջանական բայաթիներ» վերնագրով գրախոսություն-հողվածք (ադրբեջանական բայաթիների հայերեն հրատարակության առթիվ):

1949 թ. «Կալեվալա»-ի հազարամյակի կապակցությամբ բանաստեղծը գրում է «Կարելո-Ֆիննական աղ-դային էպոսը» ուշագրավ հողվածք:

Մի շարք տարիների ընթացքում Իսահակյանը, ինչպես ինքն է վկայում, նյութեր է հավաքում և աշխատում է Լենինի մասին էպիկական երկի վրա, հիմք ընդունելով էպոսը, ռուսական բիլինաները¹:

¹ Տե՛ս Ա.վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 4, էջ 91:

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԳՐԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՄՆԵՐ

Ավ. Իսահակյանի ստեղծագործության կապը ժողովրդական բանահյուսության հետ արտահայտված է, նախ և առաջ, ժողովրդական առասպելների, ավանդավեպերի, զրույցների, բալլադների, հեքիաթների, վիպերգերի, առակների ու երգերի գրական մշակումներով, բանահյուսական այս կամ այն նյութից նրա ստացած ստեղծագործական դրդումներով, ինչպես նաև հիշյալ կարգի նյութերի փոխադրություններով ու թարգմանություններով:

Բանաստեղծի նշված գործերը, որոնք ծանրակշիռ տեղ են գրավում նրա ողջ ստեղծագործության մեջ, աչքի են ընկնում իրենց թեմատիկ լայն ընդգրկմամբ: Իսահակյանի մյուս երկերի նման դրանք, հիմնականում, նվիրված են սիրո, մոր, հայրենիքի և սոցիալական անհավասարության ու դասակարգային պայքարի թեմաներին:

Տարբեր ժամանակ և տարբեր առիթներով անդրադառնալով վերոհիշյալ թեմաներին, Իսահակյանը վերջիններիս միջոցով բացահայտել է իր ապրումներն ու մտորումները, արձագանքել է ժամանակի կարևոր հա-

սարակական-քաղաքական երևույթներին, կատարել է գաղափարական և գեղարվեստական նշանակալից ընդհանրացումներ:

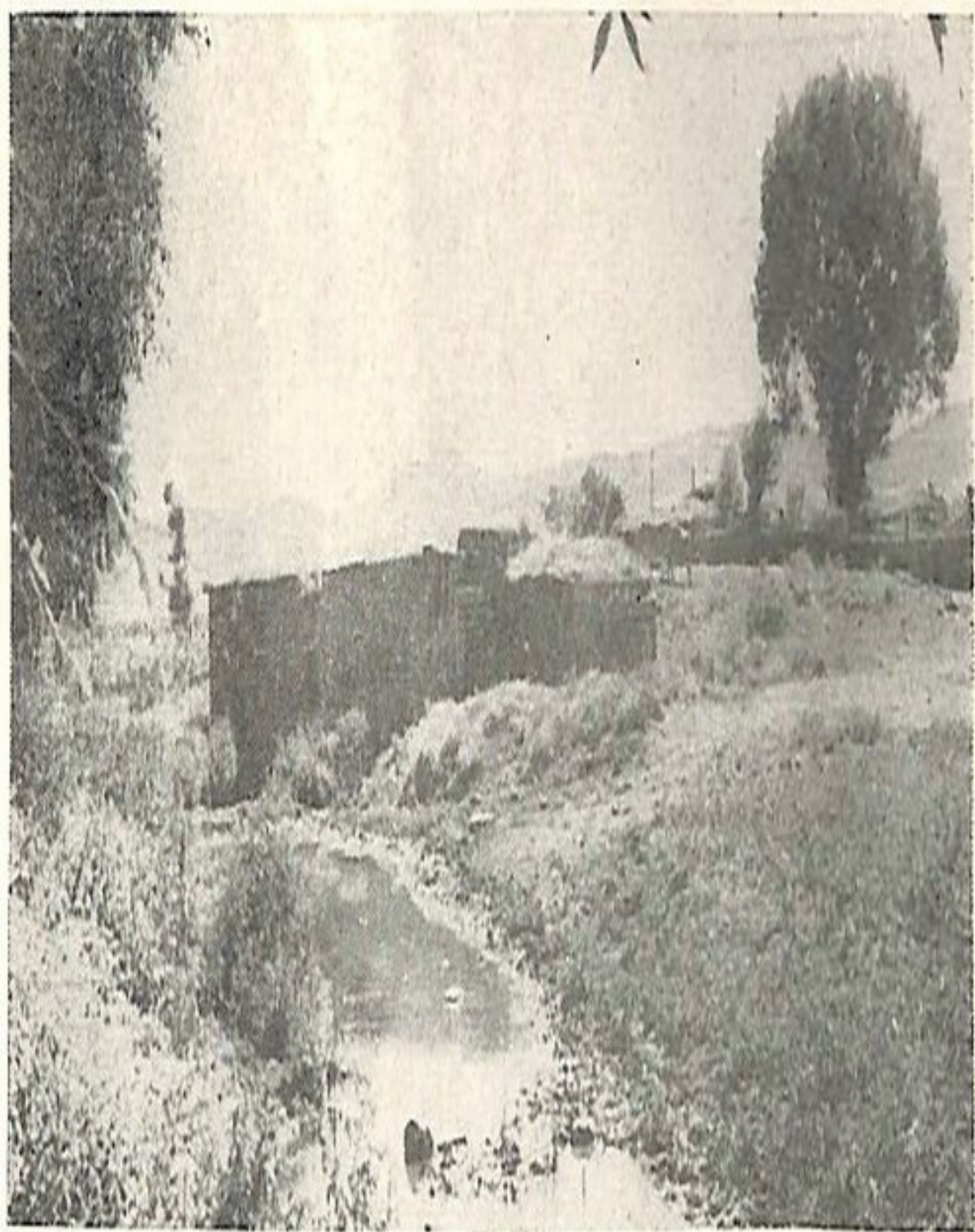
1.

Ավ. Իսահակյանի մշակած, փոխադրած, թարգմանած ժողովրդական ավանդակների, զրույցների, բալլադների, առասպելների ու երգերի մեծ մասը նվիրված է սիրո թեմային: Ինչպես իր մյուս գործերում, այնպես էլ այստեղ, բանաստեղծը անձնական կենսագրության և շրջապատի միջավայրի ֆոնի վրա բացահայտել է սիրո բարդ ու հակասական էությունը, նրա հարուցած ուրախությունն ու վիշտը:

Գեղարվեստական խոսքի մեծ ուժով Իսահակյանը պատկերել է իր համար այնքան հարազատ երազային, մաքուր սիրո հետ կապված ապրումները, վերարտադրել է անարձագանք ու անմուրազ սիրո ծանր ողբերգությունը:

Ստեղծագործական ներշնչման հատուկ առարկա է դարձել բանաստեղծի համար հասարակական-բարոյական բարձր գաղափարներով և մարդկային ազնիվ զգացումներով տոգորված սիրո ռոմանտիկան, որն ընդունակ է մղելու մարդուն գեպի անձնազոհություն, գեպի հերոսացում, որն ընդունակ է արհամարհել տալու մահը:

Իսահակյանի սիրային թեմա ունեցող բանահյուսական բնույթի գործերը խոշոր գեղարվեստական արժեքի հետ միասին, ունեն նաև ճանաչողական կարևոր նշանակություն: Դրանք զգալի չափով լինելով պոետի

Իսահակյանների ջրաղացները Ղազարադատում, ուր բանաստեղծն իր երիտասարդություն տարին
 ներին լսել է բաղմաթիվ ժողովրդական հեքիաթներ և երգեր
 Լուսանկարը արձագրել է հարտաբալետ Ռ. Իսրայելյանը

անհատական ապրումների ու խոհերի արդասիքը, միա-
ժամանակ հանդիսանում են նրա ապրած էպոխայի
մարդկանց հույզերի ու մտորումների հարազատ արտա-
հայտությունը:

Ժանրային տարբեր ձևերի մեջ և ոճական ուրույն
միջոցներով բանաստեղծը ցույց է տվել թե ինչպես սի-
րո հրջանկության զգացումը վեր է ածվում իր հակա-
դրությանը, երբ նրան արգելք են դառնում տիրող հա-
սարակական-քաղաքական պայմանները՝ ընչքային ան-
հավասարությունը, նյութական ապահովության հարցը,
քաղաքական ճնշումն ու բռնությունը:

Բուրժուական իրականության մեջ, ուր տիրապե-
տող էր «մերկ շահը» և «անսիրտ կանխիկ հաշիվը», որը
«մարդու անձնական արժանապատվությունը վեր էր
ածում փոխանակային արժեքի», Իսահակյանը, բնակա-
նորեն, չէր կարող դառնել իր երազած իդեալական սերը:
Նա այդ սերը, իրավացիորեն, սրտնել է «Ֆեոդալական,
նահապետական իդիլիական հարաբերությունների»¹
մեջ, միջնադարյան առաքյալների և սարի հովիվների
պարզ կենցաղի պայմաններում: Վերջիններիս համար
բնորոշ մաքուր, անկեղծ, ազնիվ և անձնվեր սերը բա-
նաստեղծը հակադրել է քաղքենիական այլասերված,
ծախու սիրուն:

Ցավով ու կսկիծով վերարտադրելով իրական սիրո
ողբերգությունը, Իսահակյանը փարել է սիրո ռոմանտի-
կային, հավերժական սիրո գաղափարին, վերջինիս գե-
ղարվեստական մարմնավորման համար մեծ ճաշակով

¹ Մ տ ր ք ս ե ն դ ե լ ս, Կոմունիստական պարտիայի մա-
նիֆեստը, Երևան, 1948, էջ 23:

ու վարպետութեամբ օգտագործելով ժողովրդի ստեղծած համապատասխան ավանդավեպերն ու գրույցները, բալլադներն ու առասպելները:

«Ասպետի սերը» (1917 թ.) լեզենդի մեջ ամբողջի դիցունհին կարոտով, սրտատրուի սպասում է իր երազի գեղեցիկ ասպետին: Վերջինիս փոխարեն օրերից մի օր զալիս է մի կտրիճ իշխան և տեսնելով ամբողջի հրաշագեղ դիցունհուն՝ սիրահարվում նրան: Իշխանի հայցած փոխադարձ սիրո փոխարեն աղջիկը առաջարկում է նրան թողնել իր ամբողջը և սպասել իրեն: Իշխանը ամենայն հնազանդութեամբ կատարում է նրա պահանջը: Անցնում են օրեր ու տարիներ, բայց աղջիկը չի երևում: Կտրիճ իշխանը երկար սպասելով նրան՝ ծերանում է ու մեռնում նրա վառ կարոտը սրտի մեջ:

Իր այս լեզենդը Խահակյանը գրել է ստեղծագործական դրդում ստանալով Վ. Փափաղյանի «Ասպետը» դրվածքի սկզբում մեջ բերված մի միջնադարյան ավանդավեպից¹:

¹ Վ. Փափաղյանի բերած ավանդավեպը հետևյալն է.

«Մի անգամ մի գորեղ ասպետ սիրեց մի իշխանուհու: Թողեց հայր ու մայր, թողեց տուն ու տեղ, հեծավ իր նժույգը, առավ իր նիզակը և եկավ կանգնեց իր իդեալի ամբողջի տակ:

Բայց աղջիկը քաբասիրտ էր, ամբողջի մոտ գիշեր-ցերեկ կանգնած ասպետին թողեց անուշադիր և չխղճաց անգամ: Ասենք ասպետը գութ չէր սր ուղում էր, այլ միմիայն սեր: Նիզակը ցցեց ժայռի մեջ. ձին կապեց հսկա կաղնուն և համառութեամբ սպասեց ամիսներ ու տարիներ...

Աղջիկը նրան չսիրեց: Նա սիրտ չունեւր, ոչ ոքի չէր սիրում. ամենքին հուռահատեցրել էր և ետ դարձրել, ամենքին մերժել էր և սրտերը հոշոտել:

Ասպետը լուռ ու համառ՝ մնաց ամբողջի տակ:

Գեղարվեստորեն վերաստեղծելով հիշյալ ավան-
դավեպի սյուժեն, բանաստեղծը հատկապես ընդգծել է
նրա հերոսի անձնուրաց, ոռոմանտիկ սերը և ասպետա-
կան հավատարմությունը իր տված խոսքին, նոր մոտիվ-
ներով հարստացրել նրա բովանդակությունը, պոետա-
կան շափածո՝ ձև ու կառուցվածք, լեզու ու ոճ տվել իր
ձեռքի տակ եղած արձակ պատմությանը:

Հարկ է առանձնակի շեշտել քաջ ասպետի խան-
դավառ սիրո և բուռն կարոտի ու հուսավառ սպասումի
խահակյանական գեղեցիկ և հուզիչ նկարագրություն-
ները, որոնց մեջ լավում է մեծ սիրերգուի սրտի ծանոթ
արուիյունը: Օրինակ.

Ի՞նչպես հայտնեմ սրտիս հուրը, նազելի՛ս,
կուզե՛ս պատռեմ կուրծքս հիմա այս սրբով,
Ոտներիդ տակ նետեմ սիրտս սիրով լի,
Մեռնիմ ուրախ ու բախտավոր քո սիրով:

Կամ՝

Աչքերը գոց՝ պատած ոսկի մշուշով,
Ուր կը ժպտար սեր-աղջիկը անմամ,

Զյունն ու քամին, արեն ու խորշակը նրան անդրդվելի
դտան. ոպառնալիք ու անոթություն նրան չընկճեցին...

Եվ նա նվիրվեց: Միրեց, սիրեց... ու մեռավ:

Ու երբ մեռնում էր, խնդրեց աստծուց միմիայն մի բան.
այնպես անել, որ զիական իսկ իդեալից անբաժան մնար:

Եվ աստված լսեց նրան. քարացրեց զիական ու ձին, ու նի-
զակը ամբողջի կողքին:

Այսպես ասպետը սիրեց և քարացած՝ հավիտյան մնաց իր
իդեալի մոտ:

Միրեց, սիրեց ու քարացավ ...» (տես «Հայ գրողներ», Ա.,
Թիֆլիս, 1914, էջ 197—198):

Քաջ ապակառ ըսց կարտառվ, լի հույսով,
Սիրաբը ձենի՝ լուռ սպասեց աղջկան...¹

«Արաքսի ծնունդը» (1922 թ.)² լեզենդի մեջ, որին հիմք է ծառայել հայրենի Շիրակում բանաստեղծի լսած ժողովրդական զրույցներից մեկը, արյունակղակ բռնավորը մոր գրկից առևանգում է նրա հարազատ դստերը: Տղան գնում է սիրած աղջկա ետևից: Գտնելով աղջկան բռնավորի գրկում, տղան վրեժով լցված սպանում է առևանգիչին: Սրա հավատարիմ ծառաները տեղն ու տեղը սրախողխող են անում թե՛ տղային և թե՛ աղջկան: Տղայի մայրը երկար որոնումներից հետո, վերջապես, գտնում է խոշտանգված զավակին՝ հարսի հետ միասին: Լացով համբուրում է նրանց նշխարները և ավանդում հոգին:

Մոր, տղայի ու հարսի թափած արյուն-արցունքից հայոց լեռներում հազար ակն-աղբյուր է դոյանում:

Մշակելով տվյալ լեզենդը Իսահակյանը նրա մեջ վերարտադրված անմուրազ սիրո ողբերգությունը սերտորեն կապակցել է հայ ժողովրդի ապրած քաղաքական ծանր վիճակի հետ, ակնարկել Հայաստանի վզին ընկած օտար նվաճողների դարավոր դաժան լուծի մասին: «Արաքսի ծնունդը» լեզենդը, այս առումով, Իսահակյանի մշակած սիրային թեմա ունեցող ստեղծագործություններից ամենից ավելի աղգային-քաղաքական նկարագիր ու կոչորիտ ունեցող գործերից է:

¹ Ա. վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 2, էջ 130—131:

² Ունի՝ «Սշուղ Վշտալիի զրույցը», հատված «Ուստա կարո»-ից և նթավերնագիրը (տե՛ս Ա. վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 2, էջ 141):

Այստեղ բնորոշ դժերով նկարագրված է Հայաստանի լեռնային պեյզաժը:

Խորունկ են հայոց ձորերը անտառ,
Սարերը բարձր, բարձրաշեն գմբեթ.—
Այդ սար ու ձորում հնուք ժամանակ
Մի հայ մայր կապրեր իրեն որդու հետ:

Տրված է ժողովրդի աշխատանքային կյանքն ու կեն-
ցալը և այդ ֆոնի վրա երկու սիրող զույգերի սիրա-
վեպը.

Ինչպես կը հնչե ծաղկունանց միջով
Սարի հովն անո՛ւշ,—
Այդպես մեղրաձայն՝
Հոտն առաջ ձգած, սրինդ փշելով
Իրկուն տուն կուգար միամոր աղան:

Եվ նրանց դրկից կապրեր մի աղջիկ՝
Ոսկի մաղերով սարերի եղնիկ.
Ու նրանց սերը դարնան պես ծաղկած՝
Վառ-վառման ծաղիկ²:

Պատկերված է թշնամական հորդաների ներխուժու-
մը Հայաստան և նրանց գործած ավերը.

Որտեղից որ էր, մեր աշխարհ մտան
Հայի թշնամիք—մարդակերպ դադան,
Եկան քանդեցին մեր տունն ու այգին,
Մահ, ավեր բերին մեր շեն աշխարհին:

¹ Ա.Վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 2, էջ 141:

² Նույն տեղում:

Եվ մի օր եկավ մի վայրի հորդա,
 Ու այդ հորդային գլուխ-բռնապետ
 Տեսավ նազելի սիրուն աղջկան,
 Խլեց մոր գրկեն ու տարավ իր հետ...¹:

Բանաստեղծը դադարաբաշխ-գեղարվեստական մեծ ընդհանրացման է հասնում իր գրվածքի վերջում, թշնամու գործած եղեռնի հետևանքով մռայլ տեսք ստացած հայոց սարերի ու նրանցից իջնող և մայր Արաքս գետը կազմող բյուրավոր ակների գունեղ ու հուզիչ պատկերով, ազնիվ զայրույթի ու վրեժի բուռն զգացմունքներ արթնացնելով ընթերցողների մեջ իր հայրենիքի թշնամիների նկատմամբ:

Այն սև օրվանեն Բյուրակն են կոչվել
 Գմբեթ սարերը բյուր-աղբյուրներով,
 Այն սև օրվանեն սարերն են զուգվել,
 Զոհված արյունի վառ ծաղիկներով:

Ու այդ ակները հայոց սարերեն
 Իջել են, կու գան ու կիջնեն էլի՝
 Հյուսվելով իշար՝ մեկտեղ դառել են
 Մեր մայր-Արաքսը՝ հազար սիրելի²:

Ավ. Իսահակյանի սիրային թեմա ունեցող բանահյուսական բնույթի ստեղծագործությունների մեջ առանձնակի տեղ է գրավում «Հավերժական սերը» լեզենդը: Այստեղ ավելի, քան որևէ այլ գործում երևան է եկել տվյալ թեմայով բանահյուսական նյութերի գրական

¹ Ա. վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 2, էջ 141:

² Նույն տեղում, էջ 143:

մշակման ասպարեզում բանաստեղծի կատարած սեկսագործական բեղմնավոր աշխատանքը:

«Հավերժական սերը» (1914 թ.) լեզենդը գրելու համար Խաչատրյանը ազդակ է ստացել «Արևելյան զրույց» անվանված մի բավական ընդարձակ արձակ պատմությունից (հավանորեն թարգմանական), որն անստորագիր ձևով տպված է «Հյուսիսափայլ» ամսագրի մեջ և կրում է «Անթար» վերնագիրը: Այդ պատմության շատ համառոտ բովանդակությունը հետևյալն է:

Շամ անաստատում գտնվող կախարդական Թադմորի ավերակների բնակիչ հրաշագեղ բեզվին փերին՝ Գյուլ-Նազարը, սիրո երջանկություն է առաջարկում «անաստատների զարդ» և «հաղթության սուր» Անթար անունով բեզվինին: Վերջինս ընդունում է Գյուլ-Նազարի առաջարկը, պայմանով, որ նա վերջ տա Անթարի կյանքին, երբ նկատի, որ դառնություն է մտնում իրենց սիրո մեջ:

Անցնում են տարիներ... Բուռն սիրո վայելքը կամաց-կամաց սկսում է սառչել Անթարի մոտ: Զգալով այդ, Գյուլ-Նազարը հավատարիմ իր տված խոսքին, վերջին կրակոտ համբույրի հետ առնում է Անթարի հողին:

Սակայն Գյուլ-Նազարի մեջ չի մեռնում սերը: Առանց բաց թողնելու Անթարին իր գրկից, նա նույն կրակոտ սիրով շարունակում է սիրել նրա անշնչացած մարմինը և մինչև վերջ գգված մնալ իր ամենասիրելի մարդու հողեղեն նշխարներին...¹:

Այստեղ հարկ է նկատել, որ բուն «զրույցը» կազ-

¹ «Հյուսիսափայլ», 1859, № 1, էջ 15—41;

մում է վերոհիշյալ պատմության սյուժետային կորիզը միայն, որը անհայտ հեղինակի կամ թարգմանչի կողմից վերարտադրված է նկարագրական և այլ կարգի մանրամասներով:

«Անթար» զրույցի բանահյուսական ծագում ունենալու հանգամանքն աներկբայելի է: Այն հաստատվում է մի շարք ժողովուրդների բանավոր ստեղծագործության մեջ առկա նրա հեռու ու մոտիկ տարբերակներով, որոնցից մեկի գրական ինքնատիպ մշակումն է հանդիսանում նաև Մ. Գորկու հռչակավոր «Աղջիկն ու մահը»:

Ավ. Իսահակյանին տվյալ ստեղծագործության մեջ գրավել ու ոգևորել է Գյուլ-Նազարի բուռն ու անօրինակ սերը, մի սեր, որը չի թուլանում անգամ այն ժամանակ, երբ իր սիրո առարկան դիակի է վերածվում:

«Հյուսիսափայլ»-ի մեջ տպված վերոհիշյալ պատմությունը բանաստեղծի համար հանդիսացել է լոկ ստեղծագործական մի հենք, որի վրա նա մեծ վարպետությամբ ասեղնագործել է բոլորովին նոր ու ինքնուրույն գեղարվեստական մի դործ, տալով նրան «Հավերժական սերը» խոսուն վերնագիրը¹:

Լեզենդի փիլիսոփայական առանցքն է կազմում սիրո կենսահաստատ, հզոր ուժ լինելու գաղափարը, մի ուժ, որն ընդունակ է հաղթահարելու բնության և հասարակական կյանքի բոլոր հակոտնյա ուժերին, ոչնչաց-

¹ Քննության տարեկա նյութը Իսահակյանի կողմից մշակվել ու տպագրվել է նախ արձակ և ասլա վերաստեղծվել ու կատարելագործվել չափածո ձևով:

նեղու շարն ու շարիքը, հաստատուելու բարին ու ազնիվը,
արհամարհելու անդամ մահը:

Լեզենդն աչքի է ընդնում իր արևելյան երանգավո-
րումով, գունեղ ու ճոխ լեզվով, գեղարվեստական
սքանչելի նկարագրություններով, բանաստեղծական
վառ ու խնքնառիպ սլոտներներով, որոնք հոյակապ
բանդակների նման զարդարում են դրվածքի ողջ շենքը:

Փայլուն գեղարվեստական դրվագներից է, օրինակ,
Թադմորի ապարանքի հետևյալ նկարագրությունը.

Լուսակերտ է ապարանքը Թադմորի,
Անապատում, որպես երազ ոսկեհյուս.
Յոթն հարյուր սյունի վրա մարմարի
Սլանում է աշտարակը երկնասույզ:

Շուրջը նազուկ արմավենու պուրակներ,
Ուր երգում են հրաշք-հավեր կարոտով,
Շատրվաններն հուրհուրում են կրակներ,
Ծաղիկները պճնազարդում արծաթով¹:

Իր արվեստով՝ Թադմորի ապարանքի վերոհիշյալ
նկարագրությանը չի զիջում Էլ-Սամանի հրաշագեղ
Բամբիշի բարեմասնությունների դովքը:

Գահի վրա երիտասարդ Էլ-Սաման
Մեղմ գրկել է հրաշագեղ Բամբիշին.
Կրծքի վրա հյուսքը նրա — ծփծփան,
Հանց նունուֆար լույս-աղբյուրի երեսին:

Փիրուզ ծովը, որ փարում է մշտաթոր
Սեպ ժայռերը Լիրանանի փեշերի՝

¹ Ա.Վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 2,
էջ 123:

Չունի ա՛յնպես, ա՛յնպես փրփուր ձյունաթույր,
Ինչպես կուրծքը լուսապայծառ Բամբիշի...¹

Պոետական խոսքի մեծ ուժով ու պաթոսով են շնչում լեզենդի մեջ էլ-Սամանի սիրային խոստովանություններին նվիրված տողերը, ուր բանաստեղծը ինքնատիպ պատկերներով բացահայտել է իր հավատամքը՝ հավերժող ու անանց սիրո մասին.

Բարձր են երկնի ձեղունները, նազելի՛ս,
Բայց ի՞մ սերը բարձրաբարձ է նրանցից.
Խոր են երկրի հիմունքները, նազելի՛ս,
Բայց ի՞մ սերը խորախոր է նրանցից:

Ժամանակը իր վախճանին կհասնի
Եվ արևը մի բուռ մոխիր կդառնա,
Բայց ի՞մ սերը վախճան չունի, հուն չունի,
Նա հավերժ է, նա անշեջ է, նա անմահ...²

Բերված նմուշներով չեն սպառվում Ավ. Իսահակյանի սիրային թեմա ունեցող բանահյուսական բնույթի ստեղծագործությունները: Դրանց թիվը բավական մեծ է: Բացի հիշված գործերից, ստեղծագործական միևնույն սկզբունքով մշակված ուշագրավ երկեր են նաև.

«Լճակի փերին» (1895—1917 թթ.) փոքրիկ լեզենդը՝ «Ալադյադի մանիներ» ցիկլից, որի նյութը վերցված է Շիրակի բանահյուսությունից:

Լեզենդի բովանդակությունը մասամբ հիշեցնում է Մ. Գորկու «Ջկնորսն ու փերին»: Նրա մեջ վերարտա-

¹ Ա. վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 2, էջ 123:

² Նույն տեղում, էջ 124:

գրված է հեքիաթային մի գեղեցիկ պատմություն բռնի և կախարդիչ սիրո մասին, որի հերոսներն են՝ հովիվ տղան և լճակի հրաշագեղ փերին¹:

«Լեյլի Մեջլում» (1910 թ.) լեգենդը, որի համար օգտագործված է արևելյան համանուն ավանդավեպի քրդական վարիատներից մեկը²:

Լեռնցի քրդերի կյանքից վերցված այս հուզիչ սիրավեպի միջոցով, որի հերոսներն են՝ կտրիճ Մեջլումն ու գեղուհի Լեյլին, Իսահակյանը մեծ արվեստով բացահայտել է անմուրազ, բայց մաքուր ու անկեղծ սիրո տնտեսության գաղափարը³:

«Լիլիթ» (1921 թ.) սքանչելի արձակ լեգենդ-պոեմը, որի նախնական նյութը վերցված է հրեական առասպելներից (Թալմուդ):

Երաժշտական մելոդիայի պես նուրբ ու գեղեցիկ լեզվով, բանաստեղծական աննման պատկերներով ու նկարագրություններով, Իսահակյանն իր այս գրվածքում բացահայտել է հողեղեն Ադամի և հրեղեն Լիլիթի բարդ ու իրարամերժ ապրումները, գովերգել երազային-ռոմանտիկ սիրո շխամբող հմայքը, մարմնավորելով այն բոլոր «տանջող և ապրեցնող հրապույրների արևադարձը», «չճաշակված ու անհաղթելի», «հրաշքների և հմայքների միակ դրախտ»-կնոջ՝ Լիլիթի սիմվոլիկ կերպարի մեջ⁴:

¹ Ա. Վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 2, էջ 29:

² Տպագրված է Էմինյան ազգագրական ժողովածուի 5-րդ դրքում (1903, 71—75), Մոկաց տիմանցի քրդերի բարբառով, հանդերձ հայերեն թարգմանությամբ:

³ Ա. Վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 2, էջ 119—122:

⁴ Նույն տեղում, հատ. 3, էջ 221—237:

2.

Անանձնապես սրտամոտ թեմա է եղել Իսահակյանի համար մոր թեման, որին նա բազմիցս անդրադարձել է ինչպես իր մյուս ստեղծագործությունների, այնպես էլ բանահյուսական բնույթի գործերի մեջ:

Մոր թեմային են նվիրված բանաստեղծի մշակած լավագույն բալլադներից, լեգենդներից, առակներից ու երգերից մի քանիսը:

Ավ. Իսահակյանի փայփայած հասարակական-բարոյական բարձր իդեալներին, նրա ապրած անցյալի «կեղծավոր», «շար» ու «փուշ» աշխարհում, ամենից ավելի համահնչուն է եղել մոր կերպարը՝ իր անկեղծ ու անբասիր հոգով, անշահախնդիր ու անդավաճան մեծ սիրով:

Մոր կերպարի մեջ բանաստեղծը մարմնավորել է մարդկային հասարակական ամենավսեմ զգացմունքներն ու զաղափարները — անձնազոհություն, հումանիզմ, սեր դեպի բարին ու աղնիվը, կարեկցանք թշվառների, զրկվածների ու հալածվածների նկատմամբ, անհուն նվիրվածություն հարազատ երկրին ու ժողովրդին...

Այդպես է թելադրել Իսահակյանին կյանքը, այդ է ներշնչել նրան հարազատ մոր հավերժ սիրելի ու նվիրական կերպարը, որից նա, իր իսկ խոստովանությունամբ, շատ ուրիշ լավ բաների հետ, սովորել է՝ «սիրելի ամբողջ աշխատավոր մարդկությունը, սիրել հայրենի երկիրը, նրա բնությունը»¹:

¹ Ա. փ. Իսահակյան, երկերի ժողովածու, հատ. 4, էջ 89:

«Պանդուխտ որդին» (1902 թ.) բալլադում Իսահակյանը արտահայտել է մայրական սիրո անմրցելի լինելու գաղափարը:

Դարդը սըրտիս, աղքատ ու խեղճ, ցուպը ձեռիս, գլխակոր,
Շատ տարիներ պանդուխտ եղած՝ նորեն դարձա հայրենիք.
Կյանքի բեռով մեջքս ծռած, միտքըս շվար ու մոլո՛ր,
Յոթը սարեն, յոթը ծովեն դարձա նորեն հայրենիք:

Իմ հայրենի գեղի հանդում տեսա մանկույթ ընկերիս.—
Ա՛խ, ընկեր իմ, կարոտս սրտով նրա առաջ վազեցի,
Ասի — «Բարո՛վ, անգին ընկե՛ր, չե՞ս ճանաչում դուն ինձի».
— Ախրը ես շատ փոխվեր էի... չը ճանաչեց նա ինձի:

Ցուպը ձեռիս գեղը մտա, անցա յարիս տան ճամփով.
Տեսա յարըս վարդը ձեռին՝ մենակ կանգնած դռան մոտ.
Ասի.— «Քուրի՛կ, աղիղ տեսքիդ արժանացա ես բարով...».
Նա էլ ինձի չը ճանաչեց... — աղքատ էի ու փոշոտ...

Դարդը սրտիս հասա մեր տուն, տեսա ծերուկ, խեղճ մորըս.
Ասի.— «Նանի՛, ճամփորդ մարդ եմ, գիշերս ինձ հյուր
կընդունե՞ս»:

Ա՛խ, մեր՛իկ ջան... վզովս ընկավ, սըրտին գըրկեց ու լացեց.
«Ա՛խ, բալա՛ ջան, դարիբ բալա՛, էդ դո՞ւն ես...»¹:

Իր հիմնական գաղափարով և հարակից մոտիվներով (կյանքի բեռով մեջքը ծռած պանդուխտի վերադարձը հեռավոր երկրներից դեպի իր կարոտած հայրենիքը, նրա սրտառուչ հանդիպումը մանկույթ ընկերի, յարի և մոր հետ) «Պանդուխտ որդին» բալլադը համահնչուն է Իսահակյանի պանդխտության ու մոր թեմա-

¹ Ա. Վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հտտ. 2, էջ 115:

յով գրված ժողովրդական ոճ ու ոգի ունեցող մի շարք լիրիկական երգերի («Հայրենիքես հեռացել եմ», «Ձմեռն անցավ» և այլն) հետ: Այն միաժամանակ հարադատորեն դրսևորում է դեպքերի բերումով հայրենիքից, յուրայիններից և առաջին հերթին իր սիրասուն մորից բաժանված և երկար տարիներ վերջինիս անմեռ կարոտը սրտում օտար երկրներում դեգերած պանդուխտ բանաստեղծի անձնական հուղաշխարհը:

«Պանդուխտ որդին» բալլադը գրված է համապատասխան բանահյուսական նյութերի (երգ, վիպերգ և այլն) ստեղծագործական դրդումով: Հիշենք հատկապես դրանցից մեկը, որը տպված է 90-ական թվականներին լույս տեսած բանահյուսական-աղգագրական մի ժողովածուի մեջ՝ «Այրն պանդխտութենե կը վերադառնա յուր սիրելվույն քով, կինն չի ճանչնար զայրն, և կը խոսին հետևյալ անտունին» ծանոթության տակ.

Հարսնուկ, էլի, վեր եկու,
Ես ի քու խարիպտ եմ եկեր:
— Աչվիտ խարիպիս աչվին,
Մանրտ անոր ծանր չի մանիր:

— Մարիկ, եկու դուռը բաց,
Խարիպ որդեկտ իմ եկեր:
— Գնա աս գեղին վերև,
Հեղպեթ աս գեղն ալ խան ունի,
Մութն երթա ու լուսը գա,
Մարիկն իր որդեկը ճանչնալ:

¹ Հ. Օ ա ն ի կ յ ա ն, Հնու թյուրք Ալնա, Թիֆլիս, 1895, էջ 432 - 433:

Չբավարարվելով վերոհիշյալ «անտունիի» և նման տիպի նյութերում հանդես եկող մոր վարքագծով (որ նա ճանաչելով իր զավակին, բավական սառն վերաբերմունք է ցուցաբերում նրա նկատմամբ), Իսահակյանն իր բալլադի մեջ շեշտել է մայրական սիրո դերազանցությունը: Նա ցույց է տալիս, որ՝ մինչդեռ ընկերը ու յարը չեն ճանաչում պանդխտության մեջ փոխված իրենց երբեմնի ընկերոջն ու սիրածին, մայրը՝ լսելով իր «ղարիբ բալայի» հարազատ ձայնը, անմիջապես նրա վզովն է ընկնում:

Իսահակյանի բալլադում հերոսը ոչ թե պանդխտն է առհասարակ, ինչպես այդ ժողովրդական հիշյալ երգի մեջ է, այլ պանդուխտ որդին, որ արված է՝ մոր և որդու փոխհարաբերության միջոցով մայրական սիրո ակտիվ բնույթը ցույց տալու համար:

Շեշտը իրավացիորեն դնելով մոր զգացմունքների բացահայտման վրա, Իսահակյանն իր գրվածքում ոչ միայն չի անտեսել պանդուխտի ծանր վիճակի պատկերման անհրաժեշտությունը, որը հիմնականն է ժողովրդական «անտունիի» մեջ, այլև ավելի ևս խտացրել է այստեղ եղած մոայլ գույները, շատ լավ իմանալով, թե ինչպիսի մեծ շարիք է եղել իր ժողովրդի համար պանդխտությունը:

«Մայրը» (1907 թ.) ավանդավեպում Իսահակյանը արծարծել է մոր ծնողական սրտառուչ և անձնազոհ ալտուրիզմի գաղափարը, մի գաղափար, որն այնքան հարազատ էր մայրական սիրո խանդավառ երգչի պոետական հոգուն:

Բանաստեղծի վկայությամբ տվյալ գործի համար իրեն նյութ է ծառայել ժողովրդական մի գրույց, որն

ինքը լսել է 1907 թ. գնացքով հայրենի Ղազարապատ գյուղից Ալեքսանդրոսով ուղևորվելիս:

«Գնացքում, զրույցի ժամանակ,—ասում է Իսահակյանը, —հրբ խոսք բացվեց հարս ու սկեսուրի, մոր ու որդու փոխհարաբերության մասին, իմ զրույցակից Ղազարապատցի գյուղացիներից մեկը պատմեց իր լսած հետևյալ պատմությունը, որ և ես օգտագործեցի գրելով իմ «Մայրը» ավանդավեպը»:

Մի անգույթ ու շար հարս զրպարտությունք ու խարդավանքով հարկադրում է ամուսնուն հեռացնել տանից իր սկեսուրին: Չկարողանալով դիմադրել կնոջ բռնահաճույքին, որդին մի օր ստիպված պարկի մեջ դրած անտառ է տանում զառամյալ մորը և պարկի հեռ միասին թողնում նրան խուլ անտառում: Վերադառնալիս նրա ականջին են հասնում լքված մոր բարեմախթության խոսքերը...¹

Վերոհիշյալ ժողովրդական ավանդավեպի տարբերակները մենք գտնում ենք Կովկասյան ժողովուրդների և ուրիշ ազգերի բանահյուսության մեջ:

Մշակելով իր լսած նյութը, Իսահակյանը նոր ձև ու կառուցվածք է տվել նրան, շափածո բանաստեղծության է վերածել այն, տիպականացրել դործող անձանց, ստեղծել է դրամատիկ տեսարաններ, կատարել նշանակալից հավելումներ ու ընդհանրացումներ:

«Մայրը» ավանդավեպը սկսվում է մի նախերգով, որը բացակայում է նրա սկզբնաղբյուրի մեջ: Ընթերցողին նախապատրաստելու նպատակով բանաստեղծը տալիս է աշնանային բնության տխուր պատկերը և իրեն

¹ Այս մասին մեզ պատմել է ինքը բանաստեղծը:

ուրաշարած ծանր խոհը՝ հին աշխարհում գոյություն ունեցող սոցիալական շարիքների ու նրա անմեղ զոհերը մասին:

Անտառներում՝ աշնան թափուր,
 Երբ թաց խավարն է իջնում,
 Երբ դաշտերում մերկ ու տխուր,
 Տուրտ քամին է շառաշում,—
 Ամեն անգամ ըզգում եմ նոր
 Զրույցն այս խեղճ պառավ մոր:
 Եվ խորհում եմ՝ թե արդյոք ո՞ւր,
 Մեզնից մոտիկ կամ հեռուն,
 Ո՞ր անտերունջ խեղճին հիմա
 Զարի ձեռքն է հարվածում...¹:

Սեղմ, բայց խիստ արտահայտիչ ու կոլորիտային նկարագրությունների ու դիալոգների միջոցով Իսահակյանը բացահայտում է ավանդավեպի գործող անձանց բնավորություններն ու էությունը. մորը՝ իբրև ֆիզիկական ծանր վիճակում գտնվող խոնարհ ու հեղ մի արարածի, տղային՝ իբրև բարի, բայց թշվառ ու թույլ մի էակի և հարսին՝ իբրև անգութ ու շար մեկի:

Առանձնապես աչքի են ընկնում բանաստեղծի դրչին պատկանող բնության գեղեցիկ պատկերները, սրտնք օդտագործված են իբրև հոգեբանական զուգահեռներ՝ ավանդավեպի բովանդակության էական մոմենտներն ավելի ցայտուն դարձնելու համար:

Այդպիսի զուգահեռներից է ակամա հանցագործ որդու ծանր հոգեվիճակը ընդգծող հետևյալ դրվագը.

¹ Ա.Վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 2, էջ 116:

Թշվառ մարդն էր. ճարը կտրված,
 Վերցրեց մորը պառավ,
 Անդուժ հարսի աչքի առաջ
 Պարկը դրեց, ուն առավ:
 Գլուխը կոր՝ ճամփա ընկավ,
 Միտքը՝ մռայլ ու խռիւր
 Սև ամպերից գիշերն իջավ,
 Ճամփան՝ մթին ու մոլոր¹:

Նման զուգահեռ է ավանդավեպի վերջաբանը, ուր
 իր ողջ վեհությամբ հառնում է մեր առաջ ծնողական
 ալտրուիզմի խոստուն անձնավորումն հանդիսացող սի-
 րող մոր հոյակապ կերպարը:

Աշնան քամին էր հեծկտում,
 Գայլն էր տալիս կալանչին,
 Ոտքը փոխեց, որ դառնար տուն,
 Մոր ձայնն հասավ ականջին.—

Երթաս բարով. աստված քեզ հետ,
 Ոտքըդ քարի թող չը գա.
 Տըղաս, վերցրու պարկը քեզ հետ,
 Պարկը տանը պետք կը գա²:

«Մայրը» ավանդավեպը դրելուց հետո, տարիներ
 անց, Իսահակյանը նորից է անդրադարձել նույն նյութ-
 թին, դրելով «Մոր սիրտը» ավանդավեպը: Բանաստեղ-
 ծին, ինչպես ինքն է վկայում, ծանոթ են եղել տվյալ
 ստեղծագործության հայկական, ռուսական (Վ. Տոլստո-
 յի մոտ) և թյուրքական տարբերակները, որոնցից նա

¹ Ա.վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 2,
 էջ 117:

² Նույն տեղում, էջ 118:

նկատի է ունեցել 1910 թ. Կարինում լսած հայկական վարիանսը:

«Մոր սիրտը» (1919 թ.) անձնագրահոսքյան հասնող մայրական սիրտ իր հիմնական գաղափարով, հարևան ման լինելով «Մայրը» ավանդավեպին, տարբերվում է սրանից բովանդակության ու սյուժեի առանձին մոտիվներով, գործող անձերով և վերջիններիս վարքագծով:

«Մայրը» ավանդավեպում՝ հարսը, ավելորդ համարելով տան համար «ոտ ու ձեռից ընկած» սկեսուրին, հարկադրում է ամուսնուն՝ կորցնել հարազատ մորը: «Մոր սիրտը» ավանդավեպում՝ սիրած աղջիկը ստիպում է սիրող տղային, իբրև ապացույց իր սիրո բերել հարազատ մոր սիրտը:

Առաջինի մեջ ամուսինը՝ պարկի մեջ դնելով անտառ է տանում մորը և թողնում նրան այնտեղ: Նրկորորդի մեջ՝ սիրահար տղան սպանում է հարազատ մորը և բերում է նրա սիրտը:

«Մայրը» ավանդավեպում՝ լքված մայրը հիշեցնում է տղային շմուռնալ իր հետ տուն տանելու պարկը, որը կարող է պետք գալ նրանց: «Մոր սիրտը» ավանդավեպում՝ մոր սիրտը լեզու առնելով ցավակցում է սայթաքած տղային՝ «չի՞ ցավացել արդյոք նրա ոչ մի տեղը»:

Տարբեր է նաև «Մայրը» և «Մոր սիրտը» ավանդավեպերի կատարման արվեստը, նյութի մատուցման եղանակը և ժանրային ընդհանուր նկարագիրը:

«Մայրը» բնույթով ավելի մոտ է լիրո-էպիկական պոեմին կամ չափածո ռեալիստական նովելին: Նրա բնորոշ առանձնահատկություններն են՝ համեմատաբար ընդարձակ ծավալը, տիպականացված կերպարները,

բնության նկարագրությունները, հեղինակի լիրիկական շեղումները, ազգագրական-կենցաղային կոլորիտը, ոճի ու լեզվի մեջ առկա ժողովրդական տարրերը:

«Մոր սիրտը» տիպիկ ավանդավեպ է: Նրա բնորոշ առանձնահատկություններն են՝ փոքր ծավալը, կերպարների ուրվանկարայնությունը, բնության նկարագրությունների, հեղինակային շեղումների, ազգագրական-կենցաղային կոլորիտի բացակայությունը, հեքիաթային-Ֆանտաստիկ որոշ մոտիվների (մոր սրտի փոխարին սպանված այծյամի սիրտ բերելը, մոր հանված սրտի լեզու առնելը) առկայությունը, հիմնականում գրական լեզուն ու ոճը, կարճ ու հատուկ դիալոգները:

Չնայած վերոհիշյալ զգալի տարբերություններին, քննության առարկա երկու գործերն էլ յուրովի հաջող են և աչքի են ընկնում էմոցիոնալ ներգործման մեծ ուժով: «Մայրը» ազդում է ռեալիստական ոճով և հոգեբանական համոզչությամբ, իսկ «Մոր սիրտը»՝ իր հեքիաթային վառ ֆանտաստիկայով և «պայթուցիկ» վերջավորությամբ:

«Որդիական սեր» (1926 թ.) լեգենդ-բալլադում իսահակյանը անդրադարձել է մոր և որդու փոխհարաբերության հարցին, բացահայտել որդիական սիրո բնույթն ու էությունը՝ կապելով այն սոցիալական կյանքի պայմանների հետ: Բանաստեղծի վկայությամբ տվյալ ստեղծագործության նյութը ճապոնական է, որի մասին ինքը կարդացել է հայկական թերթերում:

Նյութական ու հասարակական տարբեր դիրք, կրթություն և զբաղմունք ունեցող չորս որդիների կողմից իրենց մեռած մոր նկատմամբ ցուցաբերած համապատասխան վերաբերմունքի վերարտադրման միջոցով,

Ժսահակյանը իր գրվածքում՝ ակնարկում է այն ճշմարտությունը, ըստ որի սեփականատիրական հասարակության մեջ՝ նյութական բարեկեցությունը, բարձր կրթությունը, պաշտոնն ու դիրքը, որոնք գտնվում են վերնախավի ձեռքին, աղավաղում ու այլանդակում են մարդկային ամենաազնիվ զգացմունքները, այդ թվում նաև որդիական սերը: Նա միաժամանակ հաստատում է, որ անձնազոհության ընդունակ, իսկական որդիական անեղծ ու անկեղծ սերը, հիշյալ հասարակության մեջ պետք է փնտրել միայն ժողովրդի ծոցից դուրս եկած հասարակ մարդկանց մեջ:

Մի մայր ուներ շորս հատ որդի:
Մեկը՝ ուսած, հաշակավոր,
Ուներ ամբիոն վարժապետի.
Սակայն մյուսը՝ կրոնավոր,
Մի քահանա սրբակենցաղ.
Եվ երրորդը՝ վաճառական,
Հայն ձեռնարկներ, մեծ առուծախ.
Իսկ վերջինը... Թափառական,
Կարիքի մեջ՝ աղքատ ու խեղճ:

Երբ մահն եկավ, մայրը աստծուց
Շնորհ խնդրեց—տեսնել շիրմից,
Թե ինչպիսի՞ վերաբերում
Պիտ ունենա որդիներից:
Վարժապետը գրեց ներբող,
Լեղոթը կարդաց սուրբ քահանան,
Եվ հարուստը նվիրեց փող.
Բայց հեղ որդին Թափառական
Բեկված սիրտը մորը բերեց...¹:

¹ Ա. Վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 2, № 2 144:

Ծավալով փոքր իր այս դործի մեջ Իսահակյանը կատարել է սոցիալական բովանդակություն ունեցող մեծ ընդհանրացում:

3.

Ամենամիտության ու հարազատ թեմաներից մեկը Իսահակյանի համար եղել է հայրենիքի թեման: Նրա ողջ ստեղծագործության մեջ և մասնավորապես ժողովրդական բանահյուսության ակունքների հետ կապված գործերում, մենք գտնում ենք տվյալ թեմայի գեղարվեստական մարմնավորման փայլուն նմուշներ:

Իր լավագույն հայրենասիրական գործերում բանաստեղծը դավերգել է սիրելի հայրենիքը, նրա բնությունը, աշխատասեր, ստեղծագործ ու տոկուն ժողովրդին՝ իր հարուստ ու հին կուլտուրայով, ազատության ու անկախության համար մղած դարավոր անդուլ պայքարով, լուսավոր ապագայի նկատմամբ ունեցած վառ հավատով:

Հայրենիքը Իսահակյանի համար եղել է՝ իր իսկ խոսքերով ասած՝ «հողով-սրտով դուրդուրված այն նվիրական հողը, ուր կան այնքան քաղցր ձայներ, հին-հին դարերից եկած, հարազատների ձայներ, նահատակների ձայներ, հերոսների ձայներ: Ուր կան մտերիմ դեմքեր, քնարական դաշտեր, վիպական լեռներ, մայրենի բարբառ, ժողովրդական երգի սրտագին մթնոլորտ, վերջապես հայ ժողովուրդը՝ աշխատավոր և արդար, Հայաստանի պատկառելի ժայռերից ծնված, քարից հաց հանող և քարից հրաշքներ կերտող հայ ժողովուրդը»¹:

¹ Ա. Վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 4, էջ 171:

Բանաստեղծի հայրենասիրական ստեղծագործությունների մշտաբուրբոք պաթոսը եղել է հայ ժողովրդի՝ օտարերկրյա նվաճողների կողմից անցյալում ոտնահարված ու բռնադատված իրավունքների, նրա ազգային արժանապատվության պաշտպանությունը, ազատության երազը:

«Հայրենի հողը» (1920 թ.) լեզենդի հիմքում ընկած է հայրենի հողի նվիրականության գաղափարը, ազնիվ սխրանքի մղող նրա հզոր ուժի սիմվոլիկ խորհուրդը:

Իսահակյանի վկայությամբ նման մի զրույց ինքը լսել է հայրենի Շիրակում (Ղազարապատ գյուղում), իր եղբոր ընկերոջից: Ըստ այդ զրույցի՝ մի քաջ զորավար է լինում, որի սարսափից թշնամիները սիրտ չեն անում ոտք դնել նրա հայրենիքի սահմանները: Թագավորը, նախանձելով զորավարի համբավին, դավեր է նյութում նրա դեմ: Զորավարը զայրանալով թողնում է հայրենի երկիրը և հավատարիմ զինակիցների հետ հաստատվում ուրիշ երկրում: Օգտվելով քաջ զորավարի բացակայությունից՝ թշնամիները հարձակվում են նրա հայրենիքի վրա: Պատգամավորներ են դալիս և խնդրում զորավարին՝ վերադառնալ հայրենիք, սակայն նա մնում է անդրդվելի: Զորավարի գութը շարժվում է միայն այն ժամանակ, երբ եկած նոր պատգամավորի ձեռքին տեսնում է իր հայրենիքի մի ամի հողը¹:

Հայրենի հողի վերոհիշյալ զրույցը վիպա-առասպելական տարբեր զգեստավորումներով մենք գտնում ենք ինչպես հայ, այնպես էլ ուրիշ ժողովուրդների

¹ Ա.վ. Իսահակյան, հայրենի հողը (հուշեր), տե՛ս «Հաստատանի կոչնակ», 1933, էջ 10—12:

ավանդական բանահյուսության մեջ: Հիշենք իբրև օրինակ՝ Արշակի և Շապուհի զրույցը հայկական հին վեպից («Պարսից պատերազմ»), Անթեյի հայտնի առասպելը՝ հունական դիցաբանությունից և այլն:

Քննության առարկա ստեղծագործությունը Խահակյանը նախ մշակել է արձակ ձևով: Այն տեղ է գտել հարազատ Շիրակի և իր հայրենական տան մասին բանաստեղծի գրած գեղարվեստական հուշերի մեջ¹, իբրև այդ հուշերի ինքնուրույն դրվագներից մեկը:

Ժողովրդական զրույցի վրա Խահակյանի կատարած աշխատանքը, հիմնականում, ընթացել է նրա լեզվի ու ոճի գրականացման, բովանդակության ճոխացման և դադարաբանական միջուկի բացահայտման ուղղությամբ: Բանաստեղծը մի քանի անգամով ընդլայնել է իր լսած պատմությունը, մտցրել մեջը այնպիսի նոր պատկերներ ու նկարագրություններ, ինչպիսիք են՝ օտարության մեջ զորավարի կատարած ուրախության ու գինարբուքի նկարագրությունները, հայրենիքից նրա մոտ ժամանող պատգամավորությունների պատմությունները և այլն: Ընդգծելու համար հայրենի հողի մեծ խորհուրդը, նա կատարել է մի շարք լիրիկական շեղումներ, ինչպիսիք են՝ գուսանի երգը հայրենի ձյունաթափ լեռների, ցորենի ոսկեծուխ արտերի, հայրենի խրճիթների նվիրական ծուխի, աչագեղ աղջիկների մասին, զորավարի ապրումների վերաբրտադրումը օտարության մեջ հայրենիքից բերված հողը տեսնելու պահին, և այլն:

¹ Ա. Վ. Խահակյան, հայրենի հողը (հուշեր), տե՛ս «Հայաստանի կոչնակ», 1933, էջ 10—12:

Սակայն, Իսահակյանը չի բավարարվել միայն վերոհիշյալ արձակ մշակումով: Նկատի ունենալով ավյալ դրույցի կարևորությունը, նա տարիներ հետո նորից է անդրադարձել նույն նյութին, վերամշակել ու վերաստեղծել է իր նախկին գործը:

Արձակ խոսքը փոխարինվել է բանաստեղծական շափածոյով, որն աչքի է ընկնում իր ռիթմիկ-երաժըշտական ոտանավորով, ինքնատիպ ու գունեղ պատկերներով, էմոցիոնալ հագեցվածությամբ:

Զրույցի բովանդակության մեջ մտցվել են մի շարք էական փոփոխություններ, որոնք բարձրացրել են նրա սոցիալ-գաղափարական միտվածությունը, հոգեբանական-գեղարվեստական համոզչությունը: Այսպես.

Արձակ վարիանտի մեջ խոսելով հայրենապաշտպան զորավարի մասին, Իսահակյանը ասում է.

«Մի քաջ և անվեհեր զորավար է լինում. նրա սուրը մի անգամ մերկանալով հրբեք առանց հաղթանակի նորից պատյան չի վերադարձել: Նրա սարսափից թշնամիները բնավ սիրտ չեն արել այդ երկրի սահմանները կոխել»¹:

Նույն հատվածը նա շափածո վերամշակման մեջ ընդարձակելով ու ճոխացնելով, դարձրել է բանաստեղծական այսպիսի մի գեղեցիկ դրվագ.

Եղել է հնում, պերճ արևելքում
Մի քաջ զորավար՝ հայրենապաշտպան,
Առանց ընկճելու երկրի թշնամուն
Նըրա սուրը երբեք չի մտել պատյան:

¹ Ա. Վ. Իսահակյան, Հայրենի հողը (հուշեր), Երևան «Հայաստանի կոչնակ», 1933, էջ 10—12:

Նըրա արձակած տեղը խղական
 Թշնամու հողում ցըցվել է ահեղ,
 Նըրա սարսափը օրհասի նման
 Թշնամու գլխին կախվել ամեն տեղ:

Նվ ժողովրդի քնարը ազնիվ
 Փառաքանել է անունը նըրա,
 Հաղթանակները փայլուն ու անթիվ
 Սուրբ հայրենիքի ոսոխի վըրա...¹:

Արձակ վարիանտի մեջ խոսելով քաջ զորավարի
 նկատմամբ թագավորի ապերախտ վարմունքի մասին,
 Իսահակյանն ասում է.

«Թագավորը նախանձում է զորավարին, որի փառքը
 նսեմացրել է իր անունը, և դավեր ու դարան է լարում
 զորավարին կորստի մատնելու»²:

Զափածո վերամշակման մեջ այս նույն դրվագը
 հարստացել է հոգեբանական և դրամատիկական այս-
 պիսի խոսուեն մոմենտներով:

Բայց թագավորը՝ նենդ ու փոքրոգի,
 Նախանձում էր խիստ նըրա հռչակին,
 Վառ լույսերի մեջ նըրա մեծ փառքի
 Զգում էր իրեն նվաստ ու շնչին:

Անհուն նախանձի կրքով տոչորուն՝
 Մի օր խնջույքում արքայական տան,
 Մի զորականի՝ անհայտ, անանուն,
 Ժպտաց սիրալիր, դրվատեց նըրան:

¹ Ա. վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 2, էջ 134:

² Ա. վ. Իսահակյան, Հայրենի հողը (հուշեր), տե՛ս «Հայաստանի կոչնակ», 1933, էջ 10—12:

Եվ նա փոխարեն զորավարին մեծ՝
Տեղ տվեց նրան առնթեր դահի,
Հյուրերին բոլոր՝ զարմանք պատճառեց
Այնքան ապերախտ վարմունքն արքայի:

Մյուս օրը շրջով այն զորականին
Սպարապետի սուր տվեց արքան,
- Եվ հրամանատար կարգեց բանակին,
Իսկ զորավարին՝ թիկնապահ նրան՝:

Արձակ վարիանտի մեջ հարևանցիորեն է նշվում
այն մասին, թե ինչպես օգտվելով զորավարի բացա-
կայությունից, թշնամին հարձակումներ է կատարում
նրա հայրենիքի վրա:

Չափաժող մշակման մեջ մանրամասն նկարագրվում
է թշնամու ներխուժումը, նրա գործած ավերն ու արյու-
նը, ժողովրդի կրած տառապանքները:

Արձակ վարիանտի մեջ ասված է, որ ժողովուրդը
տեսնելով երկրի ծանր դրությունը՝ «խնդրում է թագա-
վորին, որ պատվով և հարգանքով հրավիրե զորավարին
դեպի հայրենիք»:

Չափաժող մշակման մեջ ժողովուրդը ոչ թե խնդրում,
այլ պահանջում է այդ.

Խուռն խոնվեց հրապարակներում
Ժողովուրդը ողջ, հեղեղանման,
«Ո՛ւր է, դռնցին, զորավարը մեր՝
Սուրբ հայրենիքի փրկիչ ու պաշտպան»:

Նախարարներին ու թագավորին
Կարդացին բուռն, խիստ սպառանալիք,

¹ Ա.վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 2,
էջ 134—135:

Որ խնդրեն իրենց քաջ զորավարին,
Պատվով ու փառքով բերեն հայրենիք¹:

Այս և նման փոփոխությունների հետևանքով «Հայրենի հողը» զրույցը դարձել է Իսահակյանի՝ նյութով ժողովրդական, բնույթով զրական ուշագրավ ստեղծագործություններից մեկը, նրա հայրենասիրական պոեզիայի մի գոհարը:

«Ժողովրդի բնարը» (1917 թ.) լեզենդի միջոցով Իսահակյանը վրեժի ու ատելության խոսք է ասում իր հայրենիքի երգվյալ թշնամիներին՝ թյուրք ջարդարարների հասցեին:

Իր գրվածքի համար բանաստեղծն իբրև նյութ օգտագործել է սերբական ժողովրդական լեզենդներից մեկը: Ըստ այդ լեզենդի՝ Թոփալ փաշան սերբ ժողովրդիկն արյան մեջ խեղդելուց հետո, մեծ խնջույք է սարքում, որտեղ, իր արյունոտ փառքի գովքն անելու համար, նա կանչել է տալիս սերբ համբավավոր դուսանին՝ ծերուկ Միրկոյին: Հակառակ փաշայի խոստումներին ու սպառնալիքներին, Միրկոն ոչ միայն հրաժարվում է նրա գովքն անելուց, այլև բոլորի ներկայությամբ անարդանքի սյունին է դամում իր հայրենիքի թշնամուն: Նա գետին տալով փշուր-փշուր է անում իր քնարը և ինքն էլ անշնչացած ընկնում քնարի կողքին: Թոփալ փաշան, որն ըստ ավանդության ազգն ուրացած մի սերբ էր, ահանատես լինելով այդ տեսարանին, խղճի ուժեղ խայթ է զգում և, ըստ հին սովորության, բարձրացնելով ձեռքը՝ խաչակնքում է երեսը: Ապա նա ծուն-

¹ Ա.վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 2, էջ 135:

Զոհաբեր քաղաք.

(Արեւմտեան Ասիայ).

Քաղաքային և բարձրագոյն զին

ապահովութեան Արեւմտեան վրա.

Եւ ինչպէս թէ ապահովութեան ապահով
հետեւեալ ծանօտեան զարգացիւ վրա:

Արեւմտեան վրա, ապա: ինչպէս զին

ապահովութեան զարգացիւ և զին

ապահովութեան զարգացիւ զարգացիւ ինչպէս

Արեւմտեան և զին Արեւմտեան վրա:

Արեւմտեան վրա, Արեւմտեան և զին

Արեւմտեան վրա, Արեւմտեան և զին

Արեւմտեան վրա, Արեւմտեան և զին

Արեւմտեան վրա, Արեւմտեան և զին

Ա. Բ. Իսահանի «Ժողովրդի քնարը» լեզուի սկսած քի
ինքնագիրը (1917 թ.)

կի է դալիս Միրկոյի գիտկի առաջ և վերցնելով գետնից կույր գուսանի ջարդված քնարը մոտեցնում է իր շրթունքներին: Խնջույքին մասնակից թյուրք զինվորներից մեկը շկարողանալով հանդուրժել Թուփալ փաշայի ստորացումը «գլավուրի» առաջ, թրի մի հարվածով թոցնում է նրա գլուխը¹:

Մշակելով տվյալ լեզենդը Իսահակյանը էական փոփոխություններ է մտցրել նրա բովանդակության մեջ, ընդգծել է լեզենդում արտահայտված հայրենասիրական և հերոսական պաթոսը, վերաստեղծել գործողություններն ու կերպարները, շափածո բանաստեղծական խոսքի վերածել արձակ շարադրանքը:

«Ժողովրդի քնարը» լեզենդի պատկերավոր և ուժեղ դրվագներից են՝

Թյուրք ենիշերիների յաթաղանի տակ հեծող Սերբիայի ողբերգական վիճակի նկարագիրը (որն այնքան նման էր բանաստեղծի սիրելի հայրենիքի վիճակին).

Փայլատակում է յաթաղանը կեռ
Արյունաթաթախ Սերբիայի վրա.
Եվ կոնչում են ազատներն աբբշիս
Դիերով ծածկված դաշտերի վրա...²

Աբդուլլահ փաշայի (ըստ ժողովրդական լեզենդի՝ Թուփալ փաշայի) և նրա արյունարբու արբանյակների խրախճանքի նկարագիրը.

Բաղմել է փաշան սադաֆե թախտին,
Ոսկե գավաթով շերբեթ է խմում,

¹ La serbie Legendaire, Paris, 1917, էջ 122—125.

² Ա. Վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 2, էջ 127:

Ու երազում է՝ աչքը դալաթին,
Բե ուսկոկների արյունն է խմում:

Փաշայի շուրջը նստել են շարքով
Ենիշարները՝ մաայլ ու դաժան,
Սեղանն է բուրում ճոխ խորտիկներով,
Շերբեթն է հոսում Դոնայի նման:

Զվարճանում են ենիշարները,
Հաշվում են իրենց սուր յաթաղանով
Մեկին թացրած սերբ դուխները,
Լուռ հռհռում են դիվական խանդով:

Ծերուկ Միրկոյի հերոսական ու հմայիչ կերպարը,
Իր կորովի կամքով ու անընկճելի ոգով, իր անձնազոհ
հայրենասիրությամբ ու ջերմ ժողովրդասիրությամբ.

Տեսնում է Միրկոն—որդիներն ուրախ
Տուն են դառնում ողջ, ազատ, միատեղ,
Բայց լուռ է նորից, գուշեն ուսից կախ,
Լուռ է խնջույքի դահլիճը շքեղ...²

Բանաստեղծական պատկերավոր խոսքի խսկական
դեղարվեստական մի քանդակ է «Ժողովրդի քնարը» լե-
դենդի այն կտորը, ուր տրված է Աբդուլահ փաշայի ու
Միրկոյի հակադրությունը.

Ինչպես բորենին՝ որսին սկընդեա՝
Զոքել է փաշան սադաֆե թախտին,
Իսկ Միրկոն, ինչպես ամսլրոպ մթնաժեռ,
Ըմբոստ Բալկանի խրոխտ հակատին³:

¹ Ա. Վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 2, էջ 127:

² Նույն տեղում, էջ 128:

³ Նույն տեղում, էջ 128—129:

Իսահակյանը էական փոփոխություն է ենթարկել հատկապես սերբական լեզենդի վերջավորությունը: Բանաստեղծն իր գրվածքն ավարտում է ոչ թե ծերունի գուսանի մահով և գանդանաբարո փաշայի զղջման ու սպանության պատմությամբ, ինչպես այդ ժողովրդական լեզենդի մեջ է, այլ Միրկոյի կողմից Աբդուլլահ փաշային ուղղված բողոքի ու ցասման դայրագին խոսքերով, որ շատ ավելի համոզիչ ու ազդեցիկ է.

Միրկոն ցասումով կանգնում է ոտքի.
Զարկում է թափով գուլեն հատակին,
Եվ երեսնիվեր ահեղ փաշայի
Միրկոն հաղթական ճշում է ուժգին.
— «Ո՛վ սրիկաներ, ճիվաղ, տմարդի,
Մորթեցե՛ք, լափե՛ք ավիլ, առավել,
Սակայն խմացե՛ք,
Որ ժողովրդի քնարը երբեր
Զի կարող ստեղծ...»¹

Ժողովրդական գուսանի վերոհիշյալ խոսքերի միջոցով Իսահակյանը դրսևորել է իր նողկանքն ու ատելությունը բոլոր ժամանակների Աբդուլլահ փաշաների նկատմամբ, որոնք երբեք փորձ են արել ոսկով կամ ուժով իրենց բռն կամքին ենթարկելու ժողովրդի քնարը:

«Յանվեի վրեժը» (1936 թ.) լեզենդի հիմքում ընկած է հայրենասեր հերոսի հասարակական վարկի ու վարքագծի հարցը: Իր գրվածքի համար բանաստեղծը նյութ է քաղել Մովսեսի ու Յահվեի մասին «Հին կտա-

¹ Ա.Վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ 2, էջ 129:

կարան»-ի մեջ և այլուր տեղ գտած հրեական ժողովրդի վիպա-առասպելական մոտիվներից:

Ըստ այդ մոտիվների՝ Նդիպտոսում ապրող հրեաների (իսրայելացիների) ցեղը բնաջնջու նպատակով եդիպտական փարավոնը կարգադրում է դայակների ձեռքով ոչնչացնել տալ բոլոր նոր ծնված հրեա երեխաներին: Դիպվածով ազատվում է մի հրեա մանուկ, որին որդեգրում է փարավոնի անդամակ աղջիկը և տալիս նրան Մովսես անունը: Մեծանալով Մովսեսը դառնում է փարավոնների տոհմի միակ ժառանգը: Երբ նա իմանում է իր ով լինելը, նվիրվում է ցեղակիցների փրկության գործին: Մեծ ջանքով և ծանր զրկանքներով Մովսեսը համախմբում է օտարության մեջ դեղերող իսրայելացիների ցրված տոհմերը, ազատում նրանց փարավոնների լծից և բերում հասցնում է մինչև Մովսեսի լեռները: Չնայած Մովսեսի կատարած վերոհիշյալ մեծ միսիային, արդարագատ Յահվեն (հրեական աստվածը) չարաչար պատժում է նրան: Յահվեի թելադրանքով Մովսեսը մեռնում է Ավետյաց երկրի շեմքին՝ չարժանանալով հայրենի հողը սաք դնելու բախտին, որովհետև նա պատանի հասակում ուրացել էր իր ազգությունը:

Մշակելով հնադարյան վիպա-առասպելական հիշյալ մոտիվները, Իսահակյանը նորոգ հնչեղություն է հաղորդել դրանց:

Մի կողմ թողնելով ավանդական բանահյուսության մեջ եղած մանրամասները, նա օգտագործել է միայն Մովսեսի կյանքի ու վարքագծի էական դրվագները, հաջորդական ու տրամաբանական կապ ստեղծել վերջիններիս մեջ:

Իր գրվածքում բանաստեղծը վերարտադրել է հարազատ ժողովրդի կրած տառապանքների համար Մովսեսի ունեցած հոգեկան ծանր ասլրումները.

Միակ ժառանգն էր Մովսեսը ներհուն
փարավոնների հզոր բազուկի,
Սակայն դիտեր, որ արյունն է կրում
Մեծ Իսրայելի ընտրագույն ազգի:

Իր եղբայրներին տեսնում էր գերի,
Գիշեր ու ցերեկ խոշտանգված մշակ,
Կարկառների մեջ դշխեմ բուրգերի
Քաղցած ու ծարավ, մտրակների տակ:

Եվ մորմորում էր սիրտը Մովսեսի,
Վրեժ էր ուխտում մեծ Տան դեմ դաժան...¹

Նկարագրել է Մովսեսի մաքառման ու պայքարի գլխարույթյուններով լի հերոսական ուղին, որն ընտրում է նա հարազատ ժողովրդին փրկելու համար:

Երբ փարավոնի երկրից անօրեն
Մինչ ամբ կապույտ՝ Ավետյաց Երկրի
Տոհմերի հովիվ Մովսես մարգարեն
Ազատեց, բերեց զարմն Իսրայելի,—

Երբ քառասուն ամ հետո ամբոխի հետ
Տոկաց, դեղերեց Սին անապատում,
Կրեց բազմազան անցքեր շարադետ,
Մարտնչեց անդուլ, տրեց անապատում,

¹ Ավ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 2, էջ 154:

Եվ երբ ծերունու ծունկերն հողնատանջ
Սուրբ հողում հիմա պիտի հանգչեն,
Մահը՝ անողորք և խոտապահանջ
Կանգնեց սրբամերկ նրբա առաջին՝

Արձանադրել է այն ծանր պատիժը, որ ստանում է
Մովսեսն արդարադատ Յահվեից՝ պատանի հասա-
կում իր արյունն ու ցեղը ուրացած լինելու համար:

Եվ արդարադատ Յահվեն խոտաբար
Պատժեց Մովսեսին, իբրև դրուժանի.
Ոտար վայրում նա մեռավ տենչավառ,
Հայրենի հողին չեղավ արժանի²:

Մեր օրերում մշակելով հրեական հին ազանդավեպը,
Իսահակյանի նպատակն է եղել ընդգծել այն ճշմար-
տությունը, ըստ որի հայրենասեր հերոսը պետք է մին-
չև վերջ հետևողական ու անբասիր լինի իր վարքագծի
մեջ և իր մեծ գործի ճանապարհին թույլ չտա ոչ մի
հանցանք կամ դանցանք:

4.

Ավ. Իսահակյանի ինչպես շափածո, այնպես էլ ար-
ձակ ստեղծագործությունների մեջ, այդ թվում նաև նրա
բանահյուսական բնույթի գործերում, կարևոր տեղ է
գրավում սոցիալական անհավասարության և դասա-
կարգային պայքարի թեման:

¹ Ա. վ. Ի ս ա հ ա կ յ ա ն, Երկերի ժողովածու, հատ. 2,
էջ 154:

² Նույն տեղում, էջ 154—155:

Հասարակական կյանքի ցավոտ հարցերը միշտ եղել են բանաստեղծի ուշադրության կենտրոնում, խռովել են նրա հանդիսար, խորապես հուզել նրա պոետական զգայուն հոգին:

«Պատանի հասակիցս,— խոստովանում է Իսահակյանը,— ինձ մշտապես հուզել է, մտալիկել է աշխարհիս մեջ գոյություն ունեցող շարիքը, մարդկությունը տառապեցնող շար իրերը— աղքատությունը, շահագործում, սճիրներ: Ինձ տանջել է հայ աշխատավոր ժողովրդի դառն վիճակը սուլթանի և ցարի դաժան լուծերի տակ և այդ շարիքները վերացնելու գործը, փրկության միջոցները»¹:

Իր ստեղծագործությունների մեջ Իսահակյանը պատկերել է գյուղի և քաղաքի աշխատավոր մասսաների կրած անլուր տառապանքները: Նա մեծ ուշադրություն է դարձրել այն հանգամանքի վրա, որ աշխատավոր հայ ժողովուրդը դարերի ընթացքում ճնշվել ու հարստահարվել է ո՛չ միայն օտար կեղեքիչներից, այլև իր ազգային տերերից՝ սեփական աշխարհիկ ու հոգևոր հարստահարիչներից:

Բանաստեղծը անողորմ կերպով մերկացրել է իշխանության ու օրենքների դասակարգային-շահագործողական էությունը, ցույց տալով, որ մասնավոր սեփականատիրական կարգերում դրանք կոշված են պաշտպանելու տիրող դասակարգի շահերը և ոտնահարելու աշխատավոր ժողովրդի իրավունքները:

Յուրովի շարունակելով ու զարգացնելով հայ դեմոկրատական գրականության քննադատական ուղղու-

¹ Ա. Վ. Իսահակյան, Իմ աղատ և ստեղծագործ ժողովրդի հետ, տե՛ս «Խորհրդային Հայաստան», 1937, 23 ապրիլի:

թյան առողջ տրագիցիաները, Իսահակյանը դրսևորել է «դառը դատող և դատարկ նստող» աշխատավորական մասսաների մեջ հասունացող դժգոհությունն ու բողոքը տիրող կարգերի դեմ, նրանց ձգտումը թոթափելու այդ կարգերի անարդ լուծը:

Բանաստեղծի լավագույն գործերը, անկախ դրանց ժանրային, ոճական և այլ տարբերություններից, ներթափանցված են շրջապատի իրականության նկատմամբ խորը դժգոհության տրամադրությամբ, լրուսն ձգտումով դեպի չավագույն պապական, ժողովրդական ստեղծագործությանը հատուկ այնպիսի բնորոշ առանձնահատկություններով, ինչպիսիք են՝ չավատեսությունը, հումանիզմը, վառ հավատը ժողովրդի անսպառ ուժերի նկատմամբ:

«Ա.Րևի մոտ» (1905 թ.) հեքիաթ-նովելում այն միտքն է արծարծվում, որ աղքատ մարդիկ չպիտի օգնություն հուսան հարուստներից:

Իսահակյանը հուզիչ ձևով պատմում է այն մասին, թե ինչպես «հարուստ տների» բնակիչները սառը անտարբերությամբ են վարվում փողոցում անօղնական մնացած մի որբ երեխայի նկատմամբ, և թե ինչպես «խեղճ խրճիթի» բնակիչ «սարի հովիվը» սիրով ու խանդադատանքով հյուրընկալում է նրան¹:

Այս գողտրիկ ստեղծագործության ինչպես մտահղացումը, այնպես էլ սյուժեն ու դադափարը՝ հեղինակին են: Ժողովրդական բանահյուսության հետ այն կապվում է հեքիաթային այնպիսի մոտիվներով, ինչպիսիք են.

¹ Ա.վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 3, էջ 257—258:

1. Որք երեխայի ճամփորդությունը դեպի «բարի» ասրեր, որը հիշեցնում է ժողովրդական հեքիաթների հերոսի կատարած դժվարին ճամփորդությունները . դեպի հեռավոր կախարդական վայրերը:

2. Որք երեխայի հանդիպումը սարի հովվի հետ, որը նման է ժողովրդական հեքիաթների հերոսի հանդիպումներին՝ ճամփաբաժան վայրերում նստող ծերունու, քաղաքների արվարձանում ապրող բարի պառավի հետ, և այլն:

3. Որք երեխայի սիմվոլիկ երազը՝ արևի հետ իր ունեցած ջերմ ու սրտառուչ հանդիպման մասին, որի նման պատմություններ հանդիպում ենք ժողովրդական հեքիաթների ու ավանդությունների մեջ:

«Մեծ նշմարտությունը» (1938 թ.) առակ-զրույցում մասհակյանը պատկերել է հրամայողների ու վայելողների անխիղճ և գոռոզ հոգին և աշխատավորների ու առանջվողների դառնագին վիճակը:

Իր այս գրվածքի համար բանաստեղծը ստեղծագործական դրդում է ստացել թատերական գործիչ և դրամատուրգ Էմին Տեր-Գրիգորյանի պատմած մի զրույցից, ըստ որի՝ մի հարուստ մարդ, որը շարունակ դժգոհ էր իր մոտ օրավարձով աշխատող բանվորներից՝ կարճ և անարդյունք համարելով նրանց աշխատանքային օրը, միայն այն ժամանակ է սկսում զգալ նրանց ծանր դրությունը, երբ, դեպքերի բերումով, աղքատանում է և ստիպված է լինում օրավարձով աշխատել ուրիշների մոտ¹:

¹ Այս մասին մեզ պատմել է ինքը բանաստեղծը:

Հիմք ընդունելով վերոհիշյալ զրույցը, Իսահակյանը ստեղծել է բովանդակությամբ ու արվեստով նոր որակի առակատիպ մի նովել:

Է. Տեր-Գրիգորյանի պատմած զրույցի ազահ հարուստը բանաստեղծի գրչի տակ դարձել է տիպական մի կերպար, որը խտացնում է իր մեջ իր նմանների բնավորության ու հոգեբանության բնորոշ գծերը:

Ահա թե ինչպես է նա ներկայանում մեզ՝ իր և հեղինակի մտքերի ու դատողությունների լույսի տակ:

«Սարսափելի է, գրեթե դեռ գործ չտեսած հասնում է օրավարձի դառն վայրկյանը: Ի՞նչ է նշանակում այս: Մի՞թե իր դեմ դավադրություն կա կազմված: Չէ՞ որ եկեղեցին, կարծես դիտմամբ, առավոտյան այնպես ուշ է զանգերը տալիս, իսկ երեկոյան այնպես կանուխ, չափազանց կանուխ: Բայց արև՞ը — արևն անկաշառ է անշուշտ, սակայն ինչո՞ւ նա էլ այնպես շտապ կտրում է իր երկար ուղին՝ արևելքից արևմուտք: Եվ սրտնեղում է հարուստ մարդը, խիստ հրամաններ է արձակում, որ եռանդուն աշխատեն, արագաշարժ լինեն, չդանդաղեն, չծուլանան: Բարկանում-զայրանում է աջ ու ձախ ամեն բանվորի վրա, սպառնում է զրկել օրավարձից, սպառնում է հանել գործից...»¹:

Կարևոր նորմությունն է ազահ հարուստի աղքատանալու պատմությունը, ուր խոսվում է արտաքին թշնամիների գործած ավերի ու ավարի մասին, որն այնքան բնորոշ է եղել Հայաստանի անցյալի համար:

«Եղավ, որ տարիներ հետո, թշնամին խուժեց, այդ քաղաքը, ուր ապրում էր մեծահարուստ մարդը:

¹ Ա. վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 3, էջ 283:

Ավարի տվեց թշնամին նրա գույքը, կողոպտեց քաղաքացիներին մինչև վերջին թելը, ավերեց ու հրդեհեց ամբողջ քաղաքը, բնակիչներից շատերին կոտորեց, շատերին գերի տարավ, ոմանք էլ փախան՝ հազիվ ազատված սրից ու հրից:

Հին հարուստը՝ հիմա կողոպտված ու աղքատ, գնաց մի ուրիշ երկիր, շեն ու խաղաղ մի օտար քաղաք»¹:

Իսահակյանը բավական հանգամանորեն նկարագրել է այն հեղաշրջումը, որ կատարվում է ազահ հարուստի կենսազգացողության մեջ, երբ նա, կորցնելով իր ունեցվածքը, ստիպված է լինում օրավարձով աշխատել:

«Արևի հետ ելնում էր աշխատանքի և արևի մայր մտնելու հետ, բանթող, գնում էր հանգստանալու: Բայց ինչքա՛ն, ինչքա՛ն երկար է օրը — ծա՛նր, ծա՛նր, դժվարին: Քարացել է ժամանակը և չի շարժվում: Այդ ե՛րբ էր, որ լույսը ծագեց. շատ վաղուց էր այդ, բայց տակավին կեսօր չկա, իսկ արևն իր բոլոր կրակը թափում է նրա կոնակի վրա: Ինչքա՛ն, ինչքա՛ն հոգնած է, քաղցած, ծարավ. ծնկները ծալվում են տակը, այնինչ օրը դեռ չի թեքվել...»²:

Առանձնապես կարևոր է նշել տվյալ առակ-նովելի «բարոյական եզրակացությունը», որը սոցիալական նշանակալից մի ընդհանրացում է սեփականատիրական աշխարհի մասին, անողոք մի դատավճիռ այդ աշխարհի տերերի գլխին:

¹ Ա. Վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 3, էջ 283—284:

² Նույն տեղում:

«Եւ երբ մի օր ուժասպառ և հոգնած ընկաւ գետին և երբ լսեց իր գլխի վերև կանգնած անսիրտ գործատիրոջ հայհոյանքն ու զայրույթը, — այն ժամանակ միայն տեսաւ հրամայողների և վայելողների անխիղճ և գոռու հոգին, և աշխատավորների ու տանջվողների դառնագին վիճակը: Այն ժամանակ միայն հասկացաւ և զգաց արյան բոլոր կաթիլներով կյանքի մեծ ճշմարտությունը՝ տերերի կողմից երբեք չհասկացված, հարուստների կողմից երբեք չզգացված»¹:

«Պարոն Թիդմանը» (1938 թ.) վերնադրով դանիական հին ժողովրդական երգի մեջ պատկերված է աշխատավոր ժողովրդի ըմբոստացումն ու պայքարը սոցիալական անարդարության դեմ: Երգի համառոտ բովանդակությունը հետևյալն է:

Մեծահարուստ ազնվական Պարոն Թիդմանը՝ օրը ծագելուն պես քեֆով սկսում է իր արդ ու վարդը (հադնում ու կապում է իր թանկագին շորերը): Զուգվել-զարդարվելուց հետո նա անմիջապես գնում կանգնում է գյուղի հրապարակում և նոր հարկեր է պահանջում ժողովրդից: Մի ծերունի գյուղացի սաստիկ զայրանալով կարգադրում է ժողովրդին տեղից շարժվել և պատի պես ամուր շարվել պարոնի շուրջը, որպեսզի նա չկարողանա փախչել: Դրանից հետո նա ծանր բռունցքով խփում է Թիդմանին, որը անմիջապես երեսն ի վայր տապալվում է գետին և փչում հոգին: Թիդմանի մահով գյուղացիներն սկսում են ազատ շունչ քաշել:

Դանիական աշխատավոր գյուղացիության՝ տեղա-

¹ Ա. Վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 3, էջ 284:

կան ֆեոդալների դեմ մղած պայքարի մասին վիպող այս երգը Իսահակյանի ուշագրությունը գրավել է իր ազատասիրական ըմբոստ ոգով, ուրույն կոլորիտով և ռեալիստական ոճով:

Կարևոր դեր է խաղացել նաև այն հանգամանքը, որ հիշյալ երգը սիրվել, գնահատվել ու թարգմանվել է Ֆ. Էնգելսի կողմից:

Իսահակյանի թարգմանությունը, ինչպես ինքն է վկայում, կատարված է Էնգելսի թարգմանությունից, որի առթիվ նա գրել է. «Այս երգը շատ սիրել է Ֆրիդրիխ Էնգելսը և 1865 թ. թարգմանել է գերմաներեն: Մեր թարգմանությունը Ֆ. Էնգելսից է»¹:

«Պարոն Թիգմանը»² ժողովրդական բանահյուսությունից Իսահակյանի կատարած լավագույն թարգմանություններից մեկն է: Այն հարազատորեն վերարտադրում է բնագրի ոգին ու շունչը, նրա բնորոշ կոլորիտը և աչքի է ընկնում իր կենդանի ու հյուսվեղ ոճով, ժողովրդական բառ ու բանի վարպետ օգտագործումով:

«Սասմա Մհեր» վիպերգը: ԱՎ. Իսահակյանի սոցիալական թեմատիկա ունեցող բանահյուսական գործերի, ինչպես և նրա ողջ ստեղծագործության մեջ, ակնառու տեղ է գրավում «Սասմա Մհեր» վիպերգը: Վերջինս գրված լինելով 1919 թ., առաջին անգամ լույս է տեսել 1922 թ. Վիեննայում, և վերահրատարակվել, հիմնովին վերամշակված ձևով, 1938 թ. Երևանում:

Իր գրվածքի նյութը Իսահակյանը, հիմնականում,

¹ «Խորհրդային հայաստան», 1938, 20 հոկտեմբերի, № 242:

² ԱՎ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 2, էջ 206—207:

քաղել է «Սասունցի Դավիթ» էպոսից, հատկապես վերջինիս 4-րդ ճյուղից, որն հայտնի է՝ «Պատիկ Մհեր» կամ «Փոքր Մհեր» անուններով։ Այստեղից են վերցված «Սասմա Մհեր» վիպերգի սյուժետային գլխավոր գիծը, այնպիսի կարևոր մոտիվներ, ինչպիսիք են՝ Մհերի ծնունդն ու աճը, հորեղբոր կողմից որդեգրվելը, Կապուտկող (Խանդուխի հոր մոտ) ուղարկվելը, Դավիթի ձիուն և զենք ու զրահին տիրանալը, հեղեղված գետի ջուրը երկու մասի բաժանելը, վազրին սպանելը, լեռների մեջ բերդ կառուցելը, Ագռավու քարում փակվելը, հովվի այցի գալը Մհերին և այլն։

«Սասունցի Դավիթ» էպոսի Փոքր Մհերի ճյուղից է վերցված Իսահակյանի վիպերգի հերոսը՝ իր դիմանկարի մի քանի հիմնական դժերով (Մհերի ֆիզիկական արտակարգ ուժը, հայրենական տնից վտարանդի լինելու հանգամանքը, «շար աշխարհից» դառնանալն ու դժգոհելը, անժառանգ ու անմահ մնալը և այլն)։ Նույն սկզբնաղբյուրից են սերում նաև «Սասմա Մհեր» վիպերգի մյուս կարևոր գործող անձինք (Մհերի հորեղբայր Ճընճըղափորիկը, քեռին՝ Թեա-Թորոսը և այլն)։

Իր վիպերգի հիմնական և առաջատար դադափարը ևս՝ աշխարհում ռամկի օրենք և իրավունք հաստատելու անհրաժեշտություն մասին, Իսահակյանը վերցրել է ժողովրդական համապատասխան սկզբնաղբյուրից։

Բանաստեղծի ձեռքի տակ են եղել «Սասունցի Դավիթ» էպոսի բազմաթիվ տպված ու ձեռագիր վարիանտներ, այդ թվում նաև 1902 թ. Բասենում իր կողմից գրի առնված «Փոքր Մհերի» պատմությունը։

«1902 թվականի սեպտեմբերին, — ասում է Իսահակյանը, — Բասենի Զուլախլի գյուղում մշեցի որմնա-

// 1902 թ. Կոնստանդնուպոլիսի Բազմաշնորհի Գործադիր Կոմիտեի Գործադիր Կոմիտեի Կողմից

Կոմիտեի Կողմից Կոնստանդնուպոլիսի Կողմից:

— Կոմիտեի Կողմից Կոնստանդնուպոլիսի Կողմից (այդ) Կողմից:

Որ Կողմից (Կողմից, Կողմից, Կողմից) Կողմից. — Կողմից Կողմից Կողմից:

Կողմից, Կողմից Կողմից Կողմից Կողմից. Կողմից Կողմից Կողմից Կողմից:

Կողմից. Կողմից Կողմից Կողմից Կողմից Կողմից Կողմից Կողմից:

Կողմից, Կողմից Կողմից Կողմից Կողմից Կողմից Կողմից Կողմից:

Կողմից Կողմից (Կողմից Կողմից) Կողմից Կողմից Կողմից Կողմից:

Կողմից Կողմից. Կողմից Կողմից Կողմից Կողմից Կողմից Կողմից:

Կողմից Կողմից Կողմից Կողմից Կողմից Կողմից:

1902 թ. Կոնստանդնուպոլիսի Բազմաշնորհի Գործադիր Կոմիտեի Կողմից

Ստամբուլի Կողմից (Կողմից)

դիր մի վարպետ ինձ պատմեց (տետրակներիս մեկի մեջ մինչև այսօր պահած ունեմ նրա խոսքերը), որ Մհերը դուրս պիտի ելնի, երբ ռամկուծյունը աշխարհում տիրող լինի: Ռամկուծյունը նրա խոսքն է: Մհերը հոր անեծքի տակ, որովհետև նրան գոտեմարտի մեջ գցել է գետին, տնից զրկված շրջում է աշխարհը, տեսնում է չարիքը, անարդարությունը, կռվում է տիրողների դեմ և պատժվում: Ուրիշ վարիանտով նա ասաց, որ Մհերը դուրս պիտի գա և հայի աշխարհն ազատե»¹:

«Սասմա Մհեր» վիպերգի համար, բացի «Սասունցի Դավիթ» էպոսի վարիանտներից, հեղինակը, ըստ պահանջման հարկի, օգտագործել է նաև ավանդական հայ բանահյուսության և ուրիշ ժողովուրդների էպոսների ու ֆոլկլորի առանձին մոտիվներն ու արտահայտչական միջոցները:

Վիպերգի վերլուծմանն անցնելուց առաջ, նախ տեսնենք, թե ինչպես է ըմբռնել Իսահակյանը Մհերի կերպարը, որո՞նք են նրա բնորոշ գծերն ըստ հեղինակի:

Այս առումով մեր առաջադրած հարցերին պատասխան կարելի է գտնել Իսահակյանի «Փորձ մեր էպոսի գիցաբանության մասին» ուշագրավ հոդվածի մեջ (1939 թ.)²:

¹ Այս մասին մեզ պատմել է ինքը բանաստեղծը: Նա միաժամանակ ցույց է տվել մեզ այն տետրակը, ուր գրված են մշեցի ասացողի վերոհիշյալ խոսքերը:

² Ճիշտ է, հիշյալ հոդվածը տպագրվել է ավելի ուշ, քան վիպերգը, բայց այնտեղ արտահայտված մտքերը հեղինակին զբաղեցրել են վիպերգը գրելուց տարիներ առաջ (սկսած 1902 թվականից), որոնցով և նա ղեկավարվել է իր դործն ստեղծելիս:

Խոսելով Մհերի թեոգոնիկ ծագման ու դիցարանական բնույթի մասին, Իսահակյանը նշում է, որ «Մհերը Միհր աստվածն է. Մհերը կրակն է, կայծակն է, ամպրոպն է. Մհերը արևն է»։ Ըստ նրա հայացքի՝ «մեր վեպի մեջ ժողովուրդը իր հին աստված Մհերին՝ Միհրի փոխնակին, դարձրեց Սասունի հերոսական ծռերից մեկը, բայց ամենաողբերգականը և ամենավսեմը, հանդես բերեց նրան միջին դարերի պատմության իրադարձությունների մեջ, տալով նրան շարափոխված Միհրի դիվական գծերից, բայց նաև վերապահելով միհրական հին ազնիվ, նվիրական հատկություններից էական տարրեր, որոնք մենք տեսնում ենք շատ ցայտուն շեշտված»¹։

Իսահակյանը գտնում է, որ հայ ժողովուրդը իր էպոսը կառուցել է միհրական հին ոգուն հարադատ։ «Էպոսի մեջ՝ Մհերը կռվում է իր երկրի թշնամիների դեմ, որոնք հրով ու սրով, ծանր հարկերով ուղում են ստրկացնել Հայաստանը. նա կռվում է ներքին թշնամիների դեմ, ֆեոդալների, որոնք կեղեքում են աշխատավոր ժողովրդին, ռամիկին։

Նա դժբախտ, հալածված մարդ է. հայրը սպանվում է, մայրը ինքնասպան է լինում, հորեղբայրը զրրկում է նրան հայրական ժառանգությունից և վտարում է Սասունից դուրս, նա աղքատ ու զուրկ թափառում է երկրե-երկիր, մասնակցում է ժողովրդի ծանր աշխատանքին, նա տեսնում է ամեն տեղ զրկանք, կեղեքում,

¹ Ա. վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 4, էջ 80։

անարդարություն, ոչ մի տեղ հանգիստ չի գտնում, ոչ մի տեղ «մոր և հոր նման քաղցրիկ ու սիրով մարդիկ»:

Նա տրտնջում է, բողոքում է աստծու դեմ, որովհետև վերջին հաշվով աստվածն է պատճառը, հանցավորը և միակ պատասխանատուն աշխարհի այդպիսի վատթար կառուցման համար: Եվ աստված իր հրեշտակների միջոցով հաղթում է նրան. հողը թուլանում է, փխրում նրա ոտների տակ, նրա ձիու ոտները խրվում են հողի մեջ (ինչպես պարսից հսկայի՝ Ռուստամի և ոռոսաց բոգատիր Սվյատագորի):

Եվ հետո իր ձիու հետ միասին բանտարկվում է «Ազոավու քարայրի մեջ»¹:

Մհերի կերպարի մեջ Իսահակյանը հատկապես ընդգծում է նրա՝ ազատություն տենչացող աշխատավոր մարդկության սիմվոլ լինելու հանգամանքը:

«Իր անմահ վեպի մեջ,— գրում է նա,— մեր ժողովուրդը դրեց իր բովանդակ հոգին, անվերջանալի պայքարով և դառնությամբ լի իր պատմության փիլիսոփայությունը, իր փորձը աշխարհի իրերի մասին, իր դարավոր իմաստությունը, իր նվիրական իդեալները:

Եվ կերտելով Մհերի վսեմ, մարգարեական, մեսիական կերպարը, մեր վեպը ազգային շրջանակից ելնելով, ընդունում է համամարդկային որակ և դառնում է աշխարհահեղաշրջման և աշխարհավերակառուցման պատգամախոս:

Շահագործող, չար աշխարհը պիտի քանդվի մի

¹ Ա.վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 4, էջ 80—81:

անգամ ու վերականգնելի մարդկության երջանկության համար:

Մհերի մեջ սիմվոլացած է տառապող և ազատություն տենչող աշխատավոր մարդկությունը¹:

Գրելով «Սասմա Մհեր» վիպերգը, Իսահակյանը նպատակ է ունեցել դեղարվեստորեն վերաստեղծել ժողովրդական վիպասանների բազմաթիվ սերունդների համատեղ ջանքերով դարերի ընթացքում կերտված Մհերի «վսեմ, մարդարեական, մեսիական» կերպարը՝ իբրև «աշխարհահեղաշրջման և աշխարհավերականացման պատգամախոսի»:

Հիմնական շեշտը դնելով սոցիալական հարցի վրա, բանաստեղծն իր հերոսին ներկայացնում է որպես զինված մի մարդարեի, որը սրով կենսագործում է աշխատավոր մարդկության դարեր շարունակ երազած ազատությունն ու արդարությունը:

Օժտված լինելով առասպելական-լեգենդար հատկություններով, Իսահակյանի Մհերը իր մեջ մարմնավորում է աշխատավոր ժողովրդի ֆիզիկական և բարոյական մեծ ուժը, սխրանքներ կատարելու նրա պոտենցիալ կարողությունները:

Բանաստեղծի աշխատանքը զնայել է մի կողմից իր տրամադրության տակ եղած բանահյուսական հարուստ նյութերի ստեղծագործական մշակման, այդ նյութերի վերափոխման, խմբագրման, կրճատման ու լրացման, և մյուս կողմից՝ ժողովրդական սկզբնաղբյուրի բովանդակությունն ու արվեստը, նրա ոճն ու

¹ Ա. վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 4, էջ 83:

ողին՝ սեփական արվեստի ու ոճի, իր քաղաքական-գաղափարական մտահղացումների հետ բանաստեղծորեն ներդաշնակելու ինքնատիպ ու հետաքրքիր ուղիով:

Մհերին իբրև աշխատավոր ժողովրդի ձգտումների ու ակնկալությունների համոզված արտահայտիչ և ամեն տիպի բռնության ու հարստահարության դեմ պայքարող անձնուրաց հերոս ներկայացնելու համար, Իսահակյանը բացահայտել, լրացրել ու զարգացրել է ժողովրդական վեպի մեջ այդ ուղղությամբ եղած տվյալները:

Դրդում ստանալով ժողովրդական Մհերի՝ տերտերի մշակ և Հալաբա թագավորի զինվոր լինելու վերաբերյալ էպոսի վարիանտներում եղած ակնարկներից, նա ստեղծել է մի շարք նմանօրինակ ինքնուրույն վիպական դրվագներ, ուր պոետական գունեղ ու խոսուն պատկերներով բացահայտվում են Մհերի մեջ աստիճանաբար հասունացող բողոքի ու ըմբոստացման տրամադրությունները: Այդ դրվագներից են՝ Մհերի կողմից ուրիշ ճորտերի հետ միասին Ճապաղջուրի դաշտում հարուստի արտը մշակելը, Ոստանա քաղաքի փոռապանի մոտ մշակ դառնալը, Լաթարա հողում ուեսի համար կոռ կատարելը և այլն:

Բանաստեղծը ցույց է տալիս, թե ինչպես Մհերը սեփական փորձով զգում է աշխատավոր մարդկանց տառապալից կյանքի դառնությունները և սկսում է «միտք անել աշխարհի բանը», թե ինչո՞ւ

Ռամիկ չարադատ

Զոր կուտե,

Հարուստ պարապ-մարդ
Մեղր կուտե՛ն:

Մեկնակեալ ունենալով «շար աշխարհից» Մհերի հեռանալու վերաբերյալ ժողովրդական վեպում եղած համապատասխան ակնարկները, ինչպես նաև նրա խոստումը՝ վերադառնալու միայն այն ժամանակ, երբ «աշխարհը կը քանդվի ու մեկ էլ կշինվի», Իսահակյանը իր վիպերգի մեջ կատարել է լայն ընդհանրացումներ «զրկող ու շար աշխարհի» մասին, Մհերին հանդես բերելով ավելի դործոն դերում, քան նա ներկայանում է էպոսի մեջ:

Իսահակյանի Մհերը տեսնելով, որ իշխանների ու մեծատունների մառան ու մարագ, հոր ու հնձան լցնող աամիկներն ու մշակները իրենք միշտ մնում են «անոթի, մերկ ի մորեն», չի բավարարվում լոկ շար աշխարհից հեռանալով: Դառնացած ու ալեկոծված վերոհիշյալ անարդարություններից, նա անձամբ կռվի է դուրս դալիս ոստանիկների ու սեպուհների, ազատների ու ավատների հոծ բանակի դեմ, և միաժամանակ կոչ է անում բախտակից մշակներին, ճորտ ու բանվորներին՝ զուրս դալու տիրող կարգերի դեմ:

— Է՛յ, դուք, մշակ, ճորտ ու բանվոր,
Կը շինեք հար դուրք ու դարբաս,
Ու ձեզ համար
Լուծ ու անուր, զնդան ամուր...

Ելնենք դուպար
Աշխարքի դեմ զրկող ու շար.

¹ Ա. վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 2, էջ 89:

II

Միտի զոյժն Եւ յոյժն անօթի - ծառն
Հախճապ ծառն անաւ,
Ծառն անաւ անաւ,
Կառն Կառն ինչ ինչ փառն անաւ:

Կառն - ինչ անաւ զոյժն - ծառն
Թիկն է անաւն ծառն զոյժն
Կառն ծառն անաւ ինչ անաւ ծառն
Կառն ծառն, ինչն ծառն =

Միտ անաւ.
- Կառն անաւ.
Կառն անաւ.
անաւ ինչ,

Ա. Բ. Իսահակյանի «Ստամբուլի զիպերդի
զրգանքներն մեկի ինքնագիրը (1928 թ.)

Ողջ ավերինք

Ու ռամկություն բերենք աշխարհ,

Ռամկի օրենք ու իրավունք,

Որ տեր դառնա ռամիկն իրեն

Սուրբ վաստակին, արդար հացին¹:

Ժողովրդական վեպի բովանդակության մեջ Իսահակյանի կատարած կարևոր փոփոխություններից է նաև Մհերի նշովման պատմությունը: Ի տարբերություն էպոսի, ուր Մհերն անիծվում է հարազատ հոր կողմից՝ իր չար ու անհնազանդ բնավորության համար, Իսահակյանի վիպերգում Մհերին նշովողը իշխաններն ու ժամերեցներն են՝ աշխարհիկ ու հոգևոր իշխանության դեմ նրա կատարած ընդվզման համար:

Նորմոթություն է և այն պատգամը, որ տալիս է Ագռավու այրում փակված Մհերը՝ Համբարձման օրն իրեն այցի եկած ծերունի հովվին: Այդ պատգամի միջոցով, որը բացակայում է էպոսի վարիանտների մեջ, Իսահակյանը ակնարկում է՝ դարերի ընթացքում ճնշված աշխատավորական մասսաների մեջ ուռճացող մոտալուտ ապստամբության տրամադրությունները:

Ծերունի հովվի այն հարցումին, թե ե՞րբ է ինքը դուրս գալու աշխարհ, Իսահակյանի Յասման Մհերը պատասխանում է.

— Երբ շեղրն հասնի

Ոսկորին,

Ռամիկ կանչի

Մհերին...²:

¹ Ա.վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 2, էջ 95:

² Նույն տեղում, էջ 106:

էպոսի գաղափարական բովանդակության հարրատացման ու բյուրեղացման ուղղությամբ Իսահակյանի կատարած ստեղծագործական մեծ աշխատանքը իր լրումն է ստանում և տրամաբանական ավարտին է հասնում վիպերգի «Վերջերգ»-ի մեջ, ուր պատմվում է այն մասին, թե ինչպես շատ դարեր հետո, անսալով ռամկի կանչին, Մհերը դուրս է գալիս քարայրից:

Շուրջ 70 տողից բաղկացած ինքնուրույն ու նոր վիպական ուշագրավ մի դրվագ է դա, որով հեռավոր դարերի խորքում ստեղծված՝ տառապող և ազատություն տենչող աշխատավոր մարդկությունը խորհրդանշող Մհերի վսեմ, մարդարեական կերպարը, հեռվից հեռու, կապվում է մեր օրերի հետ:

Հարազատորեն պահպանելով վիպերգի ընդհանուր ոճն ու ոգին, Իսահակյանն իր այս նշանավոր «Վերջերգ»-ի մեջ պոետական մեծ շնչով և էպիկական ուժեղ պաթոսով վերարտադրել է մահու ու կենաց այն վճռական գոտեմարտը, որ մղում է աշխատավոր ժողովրդի գլուխն անցած Յասման Մհերը հին աշխարհի պատվարների դեմ և տապալելով դրանք՝ աշխարհում հաստատում է բոլորովին նոր կարգեր:

...Ու վարդեցին, թռան, եկան
Հազար, հազար, հազար ու բյուր
Ճորտ ու քսորուկ, բանվոր, մշակ,
Մով կապեցին Մհերի շուրջ,
Մով կապեցին փոթորկաշունչ.
Գրոհ տվին բոլոր մեկտեղ՝
Արքաներու, իշխաններու,
Սեպուհներու, ավատներու,
Հարուստներու վրա մեկտեղ.

Ավերեցին աշխարհը շար,
 Ու ոամկություն բերին աշխարհ,
 Ռամկի օրենք ու իրավունք,
 Որ տեր դառնա ոամիկն իրեն
 Սուրբ վաստակին, արդար հացին՝:

«Սասմա Մհեր» վիպերգը և մասնավորապես նրա «Վերջերգը» Հոկտեմբերյան սոցիալիստական Մեծ ռևոլյուցիայի ու նրա անմահ առաջնորդի՝ Վ. Ի. Լենինի կատարած համաշխարհային-սլատմական աննախընթաց դերի յուրահատուկ արձագանքն է:

Երկար տարիներ «խեղճ աղքատի» ցավերով տառապող և նրա ազատագրումը տենչացող դեմոկրատ բանաստեղծը՝ Հոկտեմբերյան ռևոլյուցիայի մեջ, վերջապես, տեսավ իր վաղեմի երազանքների իրականացումը, և նրա անմիջական ուժեղ տպավորության տակ ռդեորությամբ դրեց իր լավագույն գործերից մեկը՝ «Սասմա Մհեր» վիպերգը:

«Երբ բռնկվեց Հոկտեմբերյան սոցիալիստական աշխարհացունց ռևոլյուցիան, ես տեսա, որ Մհերի ազատության ժամը հնչեց:

1919 թ., ժնևում, ես սկսեցի գրել «Սասմա Մհեր» պոեմը, որ հրատարակվեց 1922 թ. և ապա 1938 թ. մշակված լույս տեսավ Երևանում»², — գրել է ինքը բանաստեղծը:

Ժողովրդական վեպի սոցիալական բովանդակության հարստացման ու բյուրեղացման հետ միասին

¹ Ա.Վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 2, էջ 108—109:

² Ա.Վ. Իսահակյան, Սասմա Մհերի մասին, տես «Գրական թերթ», 1939, 15 սեպտեմբերի, № 25 (240):

Իսահակյանը մշակել, կատարելագործել ու զարգացրել է նաև նրա ձևը — արվեստը:

Էպոսի հետևողությունը իր վիպերգի համար ընտրելով հիմնականում էպիկական ձևը, բանաստեղծը, հավատարիմ մնալով իր ստեղծագործական խառնվածքին, մտցրել է նրա մեջ զգալի քնարական տարր:

«Սասմա Մհերի» բաղմաթիվ սքանչելի լիրիկական կտորներից, իբրև օրինակ, հիշենք Մհերի դիմումը վայրի հավքերին, որի մեջ մենք լսում ենք մարդկության համար «ազատ ու անպարտ» կյանք տենչացող հումանիստ պոետի ծանոթ ձայնը:

...Երանի՛կ ձեզ, վայրի հավքեր,
Դուք օրհնած եք, մարդն անիծած,
Ազատ, անպարտ,
Ընկերներով ու ախպոր պես
Կապրիք անհոգ ու սեր կաներ.
Ո՛չ արտատեր կը ճանչնաք,
Ո՛չ հարկ ու կոռ, ո՛չ թագավոր,
Երանի՛կ ձեզ, վայրի հավքեր...¹

Իր վիպերգի մեջ Իսահակյանը ստեղծել է մի շարք ինքնուրույն բանաստեղծական գեղեցիկ պատկերներ: Օրինակ՝ Սասմա լեռներից վար սուրացող աղբյուրների դինամիկ ու սեղմ նկարագիրը, որն իսկական էպիկական պատկերի մի սքանչելի նմուշ է.

Սասմա դար-դուրան՝ աղբյուր հաղարան,
Նման սուրացող սեղ առյուծներու՝
Բաշերն արծաթի՝ փռած քերծերուն²:

¹ Ա.վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 2, էջ 94:

² Նույն տեղում, էջ 84:

Կամ՝ Մհերի բնավորությունը բացահայտող հե-
տևյալ սակավաբան, բայց շատ խոստուն նկարագիրը.

Վես էր բնութքը, խրոխտ ու ըմբոստ,
Հրով, խանդով վառ.
Զայրույթի պահին՝ մթար ու մլար,
Հանց որ նեմրութ սար՝

Նման տիպի ինքնուրույն ու ինքնատիպ պատկեր-
ների հետ միասին, Իսահակյանի վիպերգի մեջ նոր ու
թարմ կիրառմամբ հանդես են գալիս նաև այնպիսի
պատկերներ ու համեմատություններ, որոնց մտածո-
ղության եղանակը, ոճն ու ստեղծագործական ատաղձը
հիշեցնում են հայ ժողովրդական հեքիաթներում ու եր-
գերում հանդիպող բանաստեղծական պատկերները:

Օրինակ՝ Թագավորի հարկը պահանջող ռեսի դեմ
Մհերի ընդվզման նկարագիրը, ուր նա համեմատվում է
անառիկ բերդի հետ.

Մեկդի՛ քաշվեք, մեկդի՛ հիմի,
Ճամփա՛ տվեք, թող ռեսը գա,
Թագավորի հարկը տանի...
Ասավ Մհեր,
Ու անառիկ բերդի նման
Կանգնավ մնաց²:

Եվ կամ՝ Մհերի կողմից պատուհասված ռեսի դին
տեսած և խուճապահար եղած գյուղական ամբոխի
պատկերը, ուր մարդիկ համեմատվում են քամու բերանն
քնկած շոր տերևների հետ.

¹ Ա. վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 2,
էջ 83:

² Նույն տեղում, էջ 92—93:

Գեղ-գեղովի էս որ տեսան,
Դումար փախան, եղան ցրիվ,
Հանց շոր խռիվ քամու բերան,
Մերայ ու ծործոր շունչերն առան¹:

Հիմնականում նոր և ինքնուրույն սրակ ունի «Սասմա Մհեր» վիպերգի տաղաչափությունն ու հանգավորումը:

Մեծ վարպետությամբ օգտագործելով հայ վիպական բանահյուսության մեջ դարերի ընթացքում մշակված ու կատարելագործված հարուստ ու բազմադաս տաղաչափական ձևերն ու հանգավորման եղանակները (երկար ու կարճ հանգավոր տողերով յամբական պարզոտնյա աղատ ոտանավոր անապեստի խառնուրդով և անապեստյան աղատ ոտանավոր յամբի խառնուրդով), Իսահակյանը հարստացրել ու ճոխացրել է դրանք նոր կիրառումներով, դրական չափերի ու հանգերի հետ կատարած հետաքրքիր ու ինքնատիպ խաչավորումներով:

Վիպերգն աչքի է ընկնում իր ուրույն տողատուով՝ կիսված, տրոհված ու մասնատված նախադասություններ— մեջընդմեջ հանգավորված քառատողերով ու նույնահանգ զուգատողերով, առանձին բառերի կրկնություններով և միջանկյալ խոսքերով:

Այդ բոլորը մեծապես նպաստում են գրվածքի բովանդակության առավել հեշտ ու լավ ընկալմանը, հաջողությամբ բացահայտում ու ընդգծում են նրա գաղափարական միտվածությունը, դինամիկա ու թափ են հաղորդում վիպական գործողություններին:

¹ Ա.վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 2, էջ 93:

Բնորոշ օրինակ է այս տեսակետից հետևյալ դրվագը, ուր պատմվում է այն մասին, թե ինչպես Մհերը շինականի արոտն ու վարը հեղեղումից փրկելու համար՝ մի վիթխարի ապառաժով երկու ճյուղի է բաժանում Արածանի գետը:

Աղնանց Մհեր լախտն առավ ձեռ
 Վաղեց իջավ Տարոնա դաշտ.
 Տարոնա դաշտ մեծ գետ ունի,
 Խոր ու բլրոր,
 Ու անունն է Արածանի.

Հարյուր քառսուն վտակ ու վետ,
 Կը խառնվեն իրարու հետ
 Ու կը հյուսեն Տարոնա գետ:
 Տեսավ Մհեր՝ ջուրն է հորդել,
 Վարար-վարար,
 Ու կ'ավերե գեղ ու հանդեր,
 Արոտ ու վար
 Շինականին ու ռամիկին:
 Խղճաց Մհեր, մրմուռ սրտով
 Վարդեց հասավ Քարքե սարին,
 Մեկ ապառաժ վեմ վիթխարի
 Ժեռ քարերեն Քարքե սարի
 Մղեց, բերեց

Գլո՛ր-գլո՛ր,

Դղո՛ր-դղո՛ր

Բերեց ձգեց էն գետի մեջ.
 Գետը բաժնեց երկու ճյուղի,
 Մեկն աջ գնաց ու մեկը՝ ձախ:
 Զուրերն իջան,
 Առաջվա պես արևերես
 Ելան գեղերն ու հանդաստան
 Շինականին ու ռամիկին:

1. Ա.վ. Ի ս ա հ ա կ յ ա ն, Երկերի ժողովածու, հատ. 2,

«Սասմա Մհեր» վիպերգն ունի շատ ինքնատիպ ու արտահայտիչ լեզու և ոճ:

Նպատակ ունենալով լեզվի ու ոճի միջոցով վերականգնապես էպոսի ստեղծման դարաշրջանը՝ միջնադարյան Հայաստանի կոլորիտն ու շունչը, Իսահակյանը խորը իմացությամբ և մեծագույն ճաշակով ու վարպետությամբ օգտագործել է հայոց լեզվի հարստությունները:

Վիպերգի լեզուն բաղկացած է գրական լեզվի, ժողովրդական բարբառների (հատկապես «կ» ճյուղին պատկանող), միջին հայերենի ու դրաբարի տարրերից: Նրա մեջ կարևոր շերտ են կազմում էպոսի վարիանտների և ընդհանրապես հայ ժողովրդական բանահյուսության բանաստեղծական լեզվից սերող՝ իմաստալից, պատկերավոր ու խոսուն էպիտետները, իդիոմները, ոճերն ու դարձվածքները:

Լեզվական նրբին զգացողությամբ և բանաստեղծական բնատուր ինտուիցիայով Իսահակյանը կարողացել է օրգանապես ձուլել իրար հետ լեզվա-ոճական վերոհիշյալ տարրերը՝ ստեղծելով մի գեղեցիկ մոզաիկա, որը, չնայած գրական լեզվից կատարված շեղումներին, իր գեղարվեստական ամբողջության մեջ հասնում է ընթերցողին և էմոցիոնալ մեծ ուժով վարակում նրան:

Ավ. Իսահակյանի «Սասմա Մհեր» վիպերգը հայ ժողովրդական էպոսի ստեղծագործական մշակման լավագույն և ամենաինքնատիպ օրինակներից է: Նրա մեջ գեղարվեստական խոսքի մեծ ուժով վերարտադրված է հայ ժողովրդի մղած դարավոր կռիվը իր ներքին տերերի դեմ, նրա սոցիալ-դասակարգային պայքարի հերոսապատումը:

5.

Ժողովրդական բանահյուսության հետ կապված իր ստեղծագործությունների մեջ, Ավ. Իսահակյանը, քրննարկված հիմնական թեմաներից բացի, արժարժեք է նաև մի շարք ուրիշ կարևոր թեմաներ ու հարցեր, որոնք վերաբերում են մարդկային-հասարակական կյանքի տարրեր ու բազմազան բնագավառներին: Այսպես.

«Մի հարցում» (1922 թ.) առակում կծու հեղնանքի է ենթարկվում քահանայի խոսած քարոզը՝ աստծու բարեգթության ու առատաձեռնության վերաբերյալ, քանի որ այն իրականացվում է «կեր գնացող էակների» հաշվին¹:

«Կյանքից բանկ բանը» (1923 թ.) առակում վիրավոր վայրի աղավնու օրինակով ցույց է տրվում, որ մարդու համար աշխարհի երեսին ամենաթանկ բանը ազատությունն է, առանց որի կյանքը կորցնում է իր իմաստը:

Աղավնին գերադասում է ավելի շուտ տալ իր կյանքը, քան զրկվել թևերից, որովհետև՝ «առանց թռիչքի կյանքը դին չունի»²:

«Արջն ու օձը» (1927 թ.) առակում՝ արջի կողմից շարաշար պատժված օձի օրինակով՝ դատապարտվում է կեղծիքի վրա հիմնված ընկերակցությունը:

Օձի հետ իր դատաստանը տեսնելուց առաջ, արջը դառնալով նրան ասում է.

¹ Ավ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 2, էջ 168:

² Նույն տեղում, էջ 171:

— Ես ծուռ ու մուռ գնացողին,
Ընկեր լինել թե կաթնախալեր,
Չէ, չեմ սիրում, ես չեմ ուզում:

Եվ ապա՝ թաթը ուժգին սեղմելով օձի գլխին, նրա անկենդան դին հանձնում է «մոտիկ հոսող գետին»¹:

«Ով է ապրում» (1931 թ.) ավանդության միջոցով քարոզվում է ալտրուիզմի գաղափարը, ըստ որի՝ «Բաջություն, խելք, հարստություն անարժեք են, երբ չի դործվում ուրիշի համար... կյանքի իմաստը ուրիշի համար ապրելու մեջն է»²:

«Արթիլան և իր սուրը» (1932 թ.) առասպելում բարբարոսների առաջնորդ Աթթիլայի դործած անասելի նախաճիրների և իրեն իսկ՝ Աթթիլայի սեփական սրով սպանվելու պատմության միջոցով ակնարկվում են աշխարհի ժողովուրդների արյան ծարավով բռնկված ժամանակակից աթթիլաները, որոնց, վաղ թե ուշ, սպասում է իրենց հեռավոր նախնու անփառունակ վախճանը»³:

«Թագավորից փախչողը» (1935 թ.) առակում մերկացվում են հարստահարիչ ու բռնակալ ինքնիշխան միապետները, որոնցից ոչ մի լավ բան չի սպասվում ժողովրդի համար⁴:

Անհրաժեշտ է հատկապես կանգ առնել Իսահակյանի «Վարադն ու աղվեսը» ուշագրտվ առակի վրա, որի

¹ Ա.վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 2, էջ 173:

² Նույն տեղում, հատ. 3, էջ 245:

³ Նույն տեղում, էջ 148:

⁴ Նույն տեղում, էջ 182—183:

հիմքում ընկած է պատերազմի ու խաղաղության հարցը:

«Վարազն ու աղվեսը» (1922 թ.) առակի համար Իսահակյանին նյութ է ծառայել Վարդան Այգեկցու անունով մեզ հասած ժողովրդական առակներից մեկը, որը տպագրված է Ն. Մառի հրատարակած հայտնի ժողովածուի մեջ: Բանաստեղծի գրչի տակ՝ Այգեկցու մշակմամբ կրոնական երանգավորում ստացած ժողովրդական առակը դարձել է գաղափարապես ակտուալ ու առողջ, կենդանի ու գունեղ մի ստեղծագործություն:

Օգտագործելով Այգեկցու մշակած առակի սյուժեն, Իսահակյանը յուրովի վերաստեղծել է այն: Նա բացահայտել է գործող անձ կենդանիների՝ վարազի ու աղվեսի բնորոշ առանձնահատկությունները, զգալիորեն, ընդլայնելով նրանց միջև տեղի ունեցող դիալոգը և իր կողմից ավելացնելով նոր դրվագներ:

Այգեկցին վարազի մասին ասում է, թե

«Վարազն սրէր զատամունս իւր մեծաւ աշխատութեամբ և ջանիւ»¹:

Իսահակյանը նույն միտքը արտահայտել է այսպիսի պատկերով.

Վարազը ժեռուտ քարերի վրա

Անխոնջ եռանդով

Սըրում էր մեկ-մեկ ժանիքներն իրա²:

Այգեկցու մոտ աղվեսը դիմում է վարազին հետևյալ կարճ ու շոր հարցումով.

¹ Ն. Մ ա ռ, Ժողովածոյք առակաց Վարդանայ, 11, էջ 76:

² Ա Վ. Ի ս ա հ ա կ յ ա ն, Երկերի ժողովածու, հատ. 2, էջ 169:

«Ընդէ՛ր աշխատիս. զի առ ժամս ոչ կայ կասկած
կռուոյ և պատերազմի»¹:

Իսահակյանը աղվեսի այդ հարցը համապատաս-
խան շափով ընդարձակելով, դարձրել է այսպիսի կեն-
դանի խոսք.

Հեղնող ժպիտով
Աղվեսը նրան հարց արավ, ասաց.
«Ո՛վ կտրիճ եղբայր,
Ո՛չ կովի լուր կա, և ո՛չ էլ կասկած,
Ի՞նչ ես վայրապար
Մով-քրտինք մտել ու քեզ շարշարում»²:

Նույն կարգի կերպարանափոխություն է կրել Իսա-
հակյանի գրչի տակ նաև վարազի պատասխանը:

Այգեկցու մոտ վարազն ասում է.

«...Լռեա դու զարշելի աղուէսուկ. զի դու շեւ
հմուտ պատերազմի, և արդ ո՛չ կարէ յանժամն պարա-
պիլ և զէն սրել. զէն յանժամն սրել պիտի, որ պա-
րապ է»:

Իսահակյանի մոտ վարազն ասում է.

— «Ամբողջ աշխարհում
Խորամանկ, խելոք
Հանել ես համբավ,
Բայց խելքըդ, իրոք,
Հավնոցից հեռու չի անցնում բնավ:
Զինվորը պիտի
Խաղաղութան մեջ և ո՛չ թե մարտի
Զենքերը սրե, և պատրաստ ու կազմ՝
Աշալուրջ լինի»³:

¹ Ն. Մ ա ո, Ժողովածոյք առակաց Վարդանայ, 11, էջ 70:

² Ա. Վ. Ի ս ա հ ա կ յ ա ն, Երկերի ժողովածու, հատ. 2,
էջ 169:

³ Նույն տեղում:

Նշանակալից է գաղափարական իմաստի այն փոփոխությունը, որ մտցրել է բանաստեղծը իր մշակած առակի եզրակացություն-վերջավորության մեջ:

Այգեկցու մոտ առակը ավարտվում է հետևյալ կրոնա-բարոյական «խրատով»:

«Յուցանէ առակս, թե յայս կեանքս պարտ է ջանալ և զղջանալ և ապաշխարել զմեղս. զի յաւուր դատաստանին ոչ կայ հնար ներելոյ և կամ ողորմելոյ, որպէս ցուցանէ մեծատուն և ի յիմար կուսանքն»¹:

Իսահակյանի գրչի տակ հիշյալ «խրատը» փոխարինվել է այժմեական, իմաստուն ու կարեւոր մի ընդհանրացմամբ այն մասին, որ կայուն ու տեւական խաղաղության համար անհրաժեշտ է միշտ զինված ու պատրաստ լինել:

«Գիտցի՛ր, որ ժանգն է ծնել պատերազմ.
Սրբած թրի դեմ դուրս գալ ճակատի
Թշնամին նվազ ախորժակ ունի»²:

¹ Ն. Մ ա ո, Ժողովածոյք առակաց Վարդանայ, 11, էջ 76:

² Ա. վ. Ի ս ա հ ա կ յ ա ն, Երկերի Ժողովածու, հատ. 2, էջ 169:

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՀԱՅՏՉԱԿԱՆ
ՄԻՋՈՅՆԵՐԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒՄ

Ա.վ. Իսահակյանի ստեղծագործության կապը ժողովրդական բանահյուսության հետ չի սահմանափակվում միայն բանահյուսական նյութերի դրական մշակումներով, փոխադրություն-թարգմանություններով, և ոչ էլ այդ նյութերի դրդումով գրված ինքնուրույն գործերով։ Ոչ պակաս նշանակալից հանդամանք է բանաստեղծի մոտ նաև ժողովրդական բանահյուսության արտահայտչական միջոցների բեղմնավոր օգտագործման փաստը, որն առանձնապես ցայտուն է դրսևորված նրա լիրիկական սքանչելի ստեղծագործություններում, և որի շնորհիվ նրա պոեզիան աչքի է ընկնում իր անմիջականությամբ, վարակիչ մեծ ուժով ու խորությամբ։ Ինքը Իսահակյանը տարբեր առիթներով ուղղակի կամ անուղղակի ձևով նշել ու ակնարկել է վերոհիշյալ հանդամանքի մասին։

Բնորոշ են այս տեսակետից պոետի կողմից իր բանաստեղծությունների առանձին ցիկլերին տրված հետեյալ վերնագրերը. «Ալագյազի մանիներ», «Ժողովրդական մոտիվներ», «Դատարկյուն աշուղի խաղերից ու

բայաթիներից», որ մենք գտնում ենք 1897 թ. լույս տեսած նրա «Երգեր ու վերքեր» ժողովածուի մեջ:

Ուշագրավ է նաև Իսահակյանի մի խոստովանությունը արված 1916 թ.: Պատասխանելով Յու. Վեսելովսկու գրական անկետային, նա գրում է.

«Այնքան, որքան իմ ստեղծագործության մեծ մասը պատկանում է ժողովրդական մոտիվների կարգին, ապա ինձ վրա ամենից շատ ազդել են հայ ժողովրդական երգերը, ապա և արևելյան այլ ժողովուրդներինը, ինչպես և մալաոուսականը»¹:

1.

Պետք է, առաջին հերթին, նշել ժողովրդի լեզվի, մասնավորապես ժողովրդական բանահյուսության բանաստեղծական լեզվի բարերար ազդեցությունը Իսահակյանի լեզվի վրա: Լեզուն կամ խոսքը ժողովրդի բանավոր ստեղծագործության մեջ դարերի ընթացքում ենթարկվելով մշակման, հասել է մեծ կատարելության:

Ժողովրդական առասպելներն ու հեքիաթները, վեպերն ու երգերը, առածներն ու ասացվածքները, ողորկված են անթիվ ու անհամար հրաշալի բառերով ու ոճերով, կոլորիտային դարձվածքներով ու գունեղ էպիտետներով, ժողովրդի հոգուն հարազատ՝ կենդանի, հակիրճ ու դիպուկ արտահայտություններով: Նրանց մեջ կարելի է գտնել խոսքի պարզության ու սեղմության բացառիկ նմուշներ, երբ երկու-երեք բառով ստեղծվում են ամբողջական կերպարներ ու պատկերներ:

¹ Ю р. Веселовский, Русское влияние в современной армянской литературе, 1909, стр. 25.

Պակաս նշակալից չէ նաև ժողովրդի բանաստեղծական լեզվի ինտոնացիոն ու ութմիկ բարձր հատկությունը, մեծ երաժշտայնությամբ օժտված հնչյունաշարը, որն հատկապես ցայտուն է ժողովրդական լիրիկայի մեջ:

Հիանալի ընկալելով ժողովրդի լեզվի հիշյալ հատկությունները, Իսահակյանը համարձակ ու անարդել քաց է արել նրա առաջ իր ստեղծագործության դռները:

Իսահակյանի բանաստեղծությունների մեջ լայնորեն առկա են՝

Բուն ժողովրդական ոճեր ու արտահայտություններ (իդիոմներ), որոնք ուժեղ պատկերավորություն և դրամատիկ թափ են հաղորդում բանաստեղծի հույզերին ու մտորումներին: Օրինակ.

Սխալ սարով հեռո՛ւ քեզնից.

Քու շրվաֆով ապրում եմ, յա՛ր:

Սխալ տարով բաժան քեզնից,

Քու կարոտով էլվում եմ, յար...¹:

Ժողովրդական մակդիրներն ու ածականները (հաճախ կայուն էպիտետի բնույթ ունեցող), որոնց շնորհիվ բանաստեղծությունը ստանում է հուզական նուրբ երանգ ու ջերմություն: Օրինակ.

Հայրենիքես հեռացել եմ,

Խեղճ պանդուխտ եմ, տուն չունի՛մ,

Ազիզ մորես բաժանվել եմ,

Տխուր-տրտում, բուն չունիմ:

¹ Ա. վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 1, էջ 14:

Սարեն կուգաք, նխշուն հավքե՛ր,
Ա՛խ, իմ մորըս տեսել չե՛ք.
Ծովեն կուգաք, մարմանդ հովե՛ր,
Ախրը բարե բերել չե՛ք...¹

Խոսակցական լեզվի մեջ սովորական հարադիր բարդությունները, որոնք ընդգծում ու սրում են բանաստեղծության սոցիալական-գաղափարական բովանդակությունը: Օրինակ.

Ա՛խ, մեր սիրտը լիքը դարդ-ցավ.
Օր ու արև չը տեսանք.
Վա՛խ, մեր կյանքը սևով անցավ,
Աշխարհից բան չիմացանք:

Հարուստ մարդիկ կուտեն-խմեն
Աշխարհի ճոխ սեղանից
Մենք աշխարհի խորթ տղերքն ենք,
Մեզ փայ չը կա աշխարհից...²

ԱՎ. Իսահակյանի լիրիկական գործերում հաճախակի կրկնվում են (տողի սկզբում, միջում և վերջում) միևնույն բառը, դարձվածքը, ոճը և այլն, ինչպես նաև իմաստով ու հնչյունական կառուցվածքով նման բառեր, որոնք հիշեցնում են ժողովրդական բանահյուսության մեջ (էպոս, երգ, առած և այլն) հանդիպող հրնչյունային ու շարահյուսական կապակցությունների կրկնությունները:

Այդպիսի կրկնությունների շնորհիվ պոետն ընդգծում է տվյալ բառը, դարձվածքը կամ ոճը, ուշադրու-

¹ Ա. Վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 1, էջ 33:

² Նույն տեղում, էջ 72:

թյուն հրավիրելով դրանց վրա, ուժեղացնում դրանց արտահայտչական ազդեցությունը: Այսպես.

«Դարդըս լացեք...» (1893 թ.) բանաստեղծության մեջ կրկնվում են՝ «դարդըս լացեք» (4 անգամ), «ալվան-ալվան» (2 անգամ), «կուլում ես» (2 անգամ), «տարան» (2 անգամ), «թողեց ու գնաց» (2 անգամ):

Դա՛րդըս լացեք, սարի սրմբուլ,
Ալվան-ալվան ծաղիկներ.
Դա՛րդըս լացեք, բաղի բլրո՛ւլ,
Ամպշող երկնուց զով-հովեր...¹

«Սիրեցի, յարըս տարան...» (1898 թ.) բանաստեղծության մեջ կրկնված են՝ «տարան» (3 անգամ), «չը կա» (3 անգամ), «էս ի՞նչ զուլում աշխարհ է» (3 անգամ), «գնացին» (2 անգամ) և այլն:

Սիրեցի, յարըս տարան,
Յարա տըվին ու տարան.
— Էս ի՞նչ զուլում աշխարհ է,
Սիրտս պոկեցին, տարան:

Յալքս խորն է, ճար չը կա,
Ճար կա, ճար անող չը կա.
— Էս ի՞նչ զուլում աշխարհ է,
Սրտացավ բնկեր չը կա...²

Շարահյուսական կապակցությունների և հնչյունական կրկնություններով հարուստ են նաև Իսահակյանի՝ «Մաճկալ ես, բեզարած ես...» (1893 թ.),

¹ Ա. վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 1, էջ 35:

² Նույն տեղում, էջ 71:

Զոյւնքս ան իմ օրինակի:

I

աճի՞ք^{*)}

Պարոյս լացի՛ք. սարի աճիւն՝

Ալ-ան-ալ-ան ճաղի՛կն:

Պարոյս լացի՛ք. Բաղի Բաճիւն՝

Անկշող երկնայ, զով հովիտ:

Երկի՛ք. զիցի՛ք զլեռն Տիգրան,

Իննգուր - հոնգուր¹⁾ խաւսի,

Եարիս քարանձ, զանիս քարանձ.

Անարանձ. աճիւն խաւսի.

Ան, Բարս Բաճի հանից Տիգրան,

Ան Բար թաղից ու զհանց.

Արարիս սա զհանգստանի խաւսի²⁾

Ան զիւր թաղից ու զհանց....

Պարոյս լացի՛ք. սարի աճիւն.

Ալ-ան-ալ-ան ճաղի՛կն:

Պարոյս լացի՛ք. Բաղի Բաճիւն՝

Անկշող երկնայ, զով հովիտ:

1893. 29 Օգոստոս

Վիլնա.

*) աճի՛ք Զոյւնքս ան իմ օրինակի. որ քանի- իշխե-
լուսն ու շուկաներով: 1) Բար. ճաղի. 2) Կիլիկիայի. 3) Վանսի.

4) Վերս:

Ա.Պ. Իսահակյանի ժողովրդական երգերի ոճով գրված բա-
նաստեղծութիւններից մեկի ինքնագիրը (1893 թ.)

«Է՛յ, ջան-հայրենիք...» (1900 թ.), «Արադին» (1901 թ.), «Է՛յ կանաչ ախալեր...» (1902 թ.), «Բինգյուլ» (1941 թ.) հայտնի բանաստեղծությունները, և մի շարք ուրիշներ:

ԱՎ. Իսահանյանի կողմից նրա լիրիկական և էպիկական, արձակ և շափածո գործերում բանաստեղծական նուրբ զգացողությամբ ու վարպետությամբ օգտագործված ժողովրդական դարձվածքներից, ձևերից, պատկերավոր արտահայտություններից ու իդիոմներից են նաև հետևյալները:

Աչքը ճամփին ծով կտրել, օր ու արև սեցնել (Ա, 14), շրնկշրնկալով փշող հով, փերուզ երկինք (Ա, 27), ծով կարոտ (Ա, 30), ուլոր-մուլոր ճամփա (Ա, 32), պապակ սիրտ, անուշ լեզու (Ա, 33), ալվան-ալվան ծաղիկներ, ամպշող երկինք, հոնգուր-հոնգուր լաց, սարի սմբուլ (Ա, 35), զուլալ աղբյուր, ծուփ-ծուփ ծաղկունք (Ա, 39), անդին մերիկ, պղտոր երկինք, սև սիրտ, ազիզ բալա (Ա, 40), ցուուն աստղեր (Ա, 50), ծով-ցավեր, մուշ-մուշ քուն (Ա, 54), ալ վարդ, մատաղ սիրտ, կարմիր-կանաչ օրեր (Ա, 55), անտակ ծով, խառ հավքեր (Ա, 57), սև աչեր, անժեր դիշեր, արուն-ծով սիրտ (Ա, 58), ցավ ու ցեց, վառ-վառման կրակ (Ա, 59), սև ճամփա, կարոտ սիրտ (Ա, 62), արև-երես ելնել, (Ա, 63), պաղ-պաղ փշող քամի (Ա, 56), խառ բաղ (Ա, 67), սև-մութ ամպեր, զառ փշեր, խառ-փետուրներ, արուն լալ (Ա, 68), դարդոտ սիրտ (Ա, 70), զուլում աշխարհ (Ա, 71), դառը դատել, դատարկ նստել, քար աշխարհ (Ա, 72), մուլոր միտք, խուլոր սիրտ (Ա, 77), վառ արև, դալար կյանք (Ա, 80), զառ զարունք, կանաչ-կարմիր երազներ, փուշ աշխարհ (Ա, 83), անկուշտ հող (Ա, 88), աղի-ծով արցունք, քարե-քար

(Ա, 99), ծովն ընկած մարդու նման՝ նամարդ օձից կախ
 ընկնել, արունքտեր աշխարհ, զառ աստղեր (Ա, 104),
 երազ աշխարհ (Ա, 105), զուլում բախտ, դիվան կան-
 չել, մի բուռ հողով բերանը ծեփել (Ա, 110), ժեռ քար,
 դարդի սար (Ա, 111), ծարավ սիրտ (Ա, 113), զլխին
 փաթ տալ, ելման ջրեր (Ա, 114), ջավահիր սարեր, ազիզ
 Արազ (Ա, 119), սեվասիրտ ագռավ, ծաղիկ սիրտ, ջի-
 վան մեռել (Ա, 123), վիշապ քամի, բարկ արև (Ա, 125),
 աշնան հավքեր (Ա, 126), ծով-քրտինք (Ա, 129), քար-
 սրտեր (Ա, 133), կարմիր-կանաչ կապել (Ա, 136), լա-
 լազար գարուն, քար արցունք (Ա, 137), բանձրիկ սարեր
 (Ա, 141), քուն-դադար, արուն-արցունք (Ա, 150), դեղ-
 դարման (Ա, 152), աբրեշումե մազեր, անմարելի բով,
 շահին-շահի թախտ, անմահական դեղ, Հնդրստանու
 ծով (Ա, 187), ծաղիկ-սարեր, զանգակ-աղբյուրներ (Ա,
 188), սար ու քար ընկած, չարը տանել, մեկուճար բա-
 լա, նըխշուն լալ, սար ու ձոր արուն կապել, սև սարեր
 (Ա, 191), օրոր ու շորոր, վառման կարոտ (Ա, 195),
 կարմիր-կանաչ գարուն (Ա, 202), գարնան կանաչ
 դռներ, պաղ-պաղ ջրեր (Ա, 304), հագնել-կապել (Ա,
 305), բերք ու բարիք (Բ, 7), կռած-կոփած (Բ, 9), ամպ-
 հով գիշեր, կարոտ աչք, արար-աշխարհ (Բ, 13), սի-
 նամ-հավք (Բ, 14), հարհանդ-մարմանդ (Բ, 17), զառ
 Մանթաշ (Բ, 18), ալ-վարդ, անսեր սիրտ (Բ, 19), արք
 ու հարգ (Բ, 20), աղբրա-ակ, ծով աչքեր, ծավի աչեր
 (Բ, 21), ելնել-կանգնել (Բ, 25), սուսան սար, եղնիկ
 Զարո, քար ու քռա (Բ, 26), հրաշք-աղջիկ (Բ, 29), դար
 ու դարափ (Բ, 32), լույս-աշխարհ, սեղ ու արոտ, թել-
 թել անել (Բ, 33), համով-հոտով (Բ, 39), էրված սիրտ,
 կանանչ-կտրիճ, զմրուխտ-թռչուն (Բ, 44), խաս բլբուլ,

զուլալ առու, բարակ հով (Բ, 45), քարի փերթ սիրտ (Բ, 46), կուց-կուց արուն, արուն լալ (Բ, 52), ցավ ու ցեց ընկել (Բ, 59), ծեղր առնել (Բ, 57), առավոտ-լուսին, հացով ու թացով (Բ, 83), դար-դուրան, հանդ ու հան-դաստան (Բ, 84), դառ ու դադրած, գեջ ու խավար (Բ, 88), պահող-շահող, շարան-շարան, հավք ու թռչուն, բեռով-թեռով (Բ, 91), գեղ-գեղովի (Բ, 92), տաղով-խաղով (Բ, 93), դուրք ու դարբաս (Բ, 95), արևերես ելնել (Բ, 97), ծով-ծիրանի, տոն-կիրակի (Բ, 99), քար քաղել, ավազ մաղել (Բ, 103), արև-աշխարհ (Բ, 105), կապել-բանդել (Բ, 105), բարկ ու կրակ (Բ, 107), սուրբ վաստակ, արդար հաց (Բ, 109), հավ ու ճիւղ, դուռ ու երդիք, յոթ որդով սեղան նստել, կարոտ մնալ թաց աչքի (Բ, 113), կսկուծ-կսկուծ պագ, վախից թև առած սիրտ, գետինը պատռվել կուլ տալ (Բ, 114), դարդը սըրտին, բարով արժանանալ ազիզ տեսքին (Բ, 115), շնչի վրա նստել, աշխարհում ձենել, օր չը տալ, ճարը կտրած (Բ, 117), ոտքը քարին գալ (Բ, 118), սեր տալ ու սեր առնել, սրտի սիրական (Բ, 119), յոթն օր, յոթ դիշեր բոլորել, ձեռքը ծոցին մնալ (Բ, 120), կարոտ-ծարավ սիրտ, պաշ տալ ու պաշ առնել (Բ, 122), սիրտը ձենի, թև առնել թռչել (Բ, 131), հնույթ ժամանակ (Բ, 141), սար ու քար ընկնել (Բ, 142), դուման դաշտ, հյուրի-փերի (Բ, 152), հոգին բերանին (Բ, 166), ծով-բրտինք (Բ, 169), արևկողի թիկն տալ (Բ, 176), շիփ շիտակ (Բ, 173), գլուխը քարին դարկել (Բ, 176), կեծ-կրակ (Բ, 178), շարվե-շարան (Բ, 179), աչք քցել (Գ, 53) և այլն¹:

¹ Փակագծերում նշված տառերն ու թվերը ցույց են տալիս Իսահակյանի երկերի ժողովածուի համապատասխան հատորներն ու էջերը:

Իսահակյանի լեզվի ուժն ու հմայքը նրա ժողովրդայնության մեջ է: Ժողովրդի կենդանի խոսքից և ժողովրդական բանահյուսության բանաստեղծական լեզվից եկող լեզվա-արտահայտչական ձևերի ճաշակավոր, հմուտ և բարձր մակարդակի օգտագործմամբ բանաստեղծը մեծապես ուժեղացրել է իր պոետական խոսքի հուզականությունն ու պատկերավորությունը, առարկայական կոնկրետությունն ու անմիջականությունն է հաղորդել նրան, կենդանի ու ռեալիստական ձևով ներկայացրել է ժողովրդի կյանքն արտացոլող իր գրվածքների գործող անձանց միջավայրը, կենցաղն ու բարքերը:

Ավ. Իսահակյանի շնորհիվ մեր գրական լեզուն հարստացել է ժողովրդական թարմ, պարզ, պատկերավոր ու խոսուն բազմաթիվ բառերով, ոճերով ու արտահայտություններով:

Հավատարիմ մնալով ժողովրդական լեզվի նկատմամբ ունեցած իր գրական վերաբերմունքին, Իսահակյանը տարիների ընթացքում վերամշակել է իր ստեղծագործությունները և ձգտել հստակել ու բյուրեղացնել իր լեզուն ու ոճը, ավելի մոտեցնել այն համաժողովրդական-գրական լեզվին:

Օրինակ. 1893 թ. գրված «Մաճկալ ես, բեզարած ես...» բանաստեղծության մեջ օգտագործված *ֆաշեր*, *դրեր*, *ֆցեր*, *դշից* բարբառային ձևերն ու օտար բառերը հետագա մշակումների ընթացքում դարձել են՝ *ֆաշել*, *դրել*, *ֆըցել*, *ծըտից*¹:

¹ Այս և հաջորդ օրինակները քաղել ենք Ավ. Իսահակյանի ներկերի ժողովածուի Ա հատորին (1950 թ., Երևան) կցված «Ծանոթագրություններ» բաժնի տեքստային տարբերություններից, որ պատրաստել է Ա. Ինձիկյանը:

1897 թ. գրված «Աշնան պղտո՛ր, պղտո՛ր ամպեն» բանաստեղծության մեջ օգտագործված՝ կուգա, յարաբ, դարդլու, ազիզ օտար բառերն ու բարբառային ձևերը, հետագա մշակումների ընթացքում դարձել են՝ կը գա, միբե, վշտոտ, անգին:

1899 թ. գրված «Արևելքից մի հավք եկավ» բանաստեղծության մեջ օգտագործված խաա հավքմ, նխշուն, ձեն և սրկավ բարբառային ձևերը, հետագա մշակումների ընթացքում դարձել են՝ մի հավք, հակիներ, ձայն, մխրնվեց:

1902 թ. գրված «Ծամերդ հյուսել...» բանաստեղծության մեջ օգտագործված կայներ, զուլում, դարբեդար օտար բառերն ու բարբառային ձևերը, հետագա մշակումների ընթացքում դարձել են՝ կանգնել, դժգոհ, դարդամահ:

1905 թ. գրված «Քնքուշ տատրակս, դու անծանոթի...» բանաստեղծության մեջ օգտագործված՝ ֆեզի, մոոցար, վերանա, գլխուս վերա բարբառային ձևերն ու բառերը հետագա մշակումների ընթացքում դարձել են՝ ֆեզ, մոռացար, քափուր, գլխիս վրա:

1908 թ. գրված «Դու չես հասկանա...» բանաստեղծության մեջ օգտագործված՝ զուֆսերը, րոնել, տարարդնիմ բարբառային ձևերն ու բառերը հետագա մշակումների ընթացքում դարձել են՝ զարդերը, րոշել, կորչիմ անհետ:

2.

Ժողովրդական բանահյուսությունը նշանակալից ազդեցություն է գործել Իսահակյանի բանաստեղծական արվեստի շատ ուրիշ տարրերի վրա ևս: Ինչպես լեզվի հարցում, այնպես էլ այստեղ ժողովրդական բառ ու

բանի խորը ճանաչողությունն ու բարձր գնահատությունը միանալով բանաստեղծի գեղարվեստական նուրբ զգացողության ու վառ երևակայության հետ, տվել է իր արգասավոր արդյունքները:

Իր պոետական մտքերն ու զգացմունքները առավել ցայտուն դրսևորելու նպատակով Իսահակյանը հաճախ կատարում է բնապատկերի և մարդու հոգեկան վիճակի հաջող դուգադրումներ, օգտագործելով դրա համար ժողովրդական վիպասանների ու գուսանների կողմից այդ ուղղությամբ դարերի ընթացքում ստեղծված դրական փորձը, վիպասաններ ու գուսաններ, որոնց համար բնությունը եղել է ոչ միայն կյանքի աղբյուր, այլև աշխարհի ու մարդկանց, գեղեցկի ու տգեղի մասին ունեցած պատկերացումների ու ըմբռնումների հող ու զինարան:

Բնությունը Իսահակյանի մոտ հանդես է գալիս ոչ միայն իբրև ֆոն, այլև օգնում է տվյալ ստեղծագործության իդեական բովանդակության բացահայտմանը, շրջապատի իրականության գեղարվեստական-պատկերավոր արտացոլմանը: Այսպես.

«Թափվեցին տերևներն...» (1895 թ.) բանաստեղծության մեջ՝ հեղինակի երգերում առկա թախծի տրամադրությունը բացահայտվում է աշնան ծառերից թափվող տերևների պատկերով:

Թափվեցին տերևներն աշնան ծառերից՝
Թոշնա՛ծ ու դալո՛ւկ:
Թափվեցին երգերս բեկված իմ սրտից՝
տրտո՛ւմ ու թալո՛ւկ:

«Սև-մութ ամպեր...» (1898 թ.) բանաստեղծության մեջ պոետի տխրած սիրտը զուգահերձում է ամպամած Ալադյազի հետ:

Սև-մութ ամպեր ճակտիդ դիզվան,
Դուման հագար, Ալադյա՛դ,
Սրտումս արև էլ չի ծաղկում,
Սիրտս է՛լ դուման, Ալադյա՛դ...¹

Նույնը մենք գտնում ենք նաև՝ «Տոթը այրեց...» (1891 թ.), «Ցուրտ է օրը...» (1892 թ.), «Քընքուշ լուսին...» (1895) թ.), «Մութը գրկած...» (1895 թ.), «Ամպն է կախել...» (1895—1917 թթ.), «Ա՛խ, իմ ճամբես...» (1897 թ.), «Պա՛ղ-պա՛ղ փշեց...» (1897 թ.), «Էս ջինջ աղբյուրն է...» (1902 թ.), «Քաղած վարդը...» (1904 թ.), «Բարձր լեռների...» (1907 թ.), «Աշո՛ւն է, քամի...» (1913 թ.) և մի շարք ուրիշ ստեղծագործությունների մեջ:

ԱՎ. Իսահակյանի կիրառած պատկերավորման մյուս ձևը, որն իր արմատներով կապված է ժողովրդական մտածողության ու բանարվեստի հետ, այսպես կոչված բացասող հոգեբանական զուգահեռականությունն է: Բնության և մարդկային կյանքի երևույթների մերձեցմամբ, այստեղ ոչ թե հաստատվում (ինչպես այդ ուղիղ զուգահեռականության ժամանակ է), այլ ժխտվում է այդ երևույթների նույնությունը, միաժամանակ, անուղղակի ձևով, ակնարկվում է նրանց մեջ եղած ընդհանրությունը, ստեղծվում է համապատասխան տրամադրություն: Այսպես.

¹ Ա. Վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 1, էջ 68:

«Զարոյի երգը» (1895—1917 թթ.) բանաստեղծության մեջ՝ պոետը սիրած յարի նկատմամբ իր հոգում փոթորկվող մշտարթուն զգացմունքը բացահայտում է՝ այն հակադրելով գիշերվա անդորրին:

Կռպերն իջան լուռ գիշերվա,
Սարին, ձորին բերին քուն,
Դու, լույս-արև հոգուս վրա,
Դու միշտ արթուն իմ հոգում:

«Արտուտն ուսին...» (1895—1917 թթ.) բանաստեղծության մեջ նա դարնանային բնության զարթոնքին հակադրում է ձմռան ու գիշերվան նմանվող իր մռայլ հոգին:

Արտուտն անուշ երգում է սեր,
Սիրտս լո՛ւռ է, քանց ձրմեռ,
Էս ի՞նչ կարմիր վառ արև՝ է,
Սիրտս մո՛ւթն է, քանց գիշեր...²

Բացասող զուգահեռականության բնորոշ նմուշներ են պարունակում նաև Իսահակյանի «Արևն իջավ...» (1891 թ.), «Ա՛խ, նորից եկավ...» (1903 թ.), «Առավոտուն ծով ճաճանշում...» (1905 թ.), «Գարուն եկավ...» (1908 թ.), «Հայրենի աղբյուր...» (1913 թ.) և մի շարք այլ բանաստեղծություններ:

Իսահակյանը ժողովրդական դուսանների ու երգիչների օրինակով հաճախ դիմում է համեմատությունների ձևին, օգտագործելով դրա համար՝ պես, նման և ուրիշ կապակցություններ: Այսպես.

«Ցաված սիրտս...» (1891 թ.) բանաստեղծության մեջ պոետն իր երգերը նմանեցնում է թռչող հավքերի.

¹ Ա. Վ. Իսահակյան, Նրկերի ժողովածու, հատ. 2, էջ 52:

² Նույն տեղում, հատ. 1, էջ 91:

Հավերի պես երգերս թռան,
Հովերի հետ գնացին,
Արցունքներս ցողեր դառան,
Վարդի ծոցում շողացին¹։

«Արևի պես...» (1895—1917 թթ.) բանաստեղծության մեջ Իսահակյանը սիրած յարին համեմատում է շափաղ տվող արևի հետ.

Արևի պես, սիրուն Զարոս,
Շափաղ տալով դուն կուգաս,
Էն մութ ձորին, իմ խոր սրտին,
Շողեր տալով դուն կուգաս...²։

Ուրիշ դեպքերում բանաստեղծը յարի աչքերը համեմատում է հրեղեն ծովի («Քո աչքերդ...»—1895—1914 թթ.), սլաշձառ աղբյուրի («Դու նստել ես...»—1895—1917 թթ.) հետ, երգերը՝ անքուն մոր «նանիկի» («Մանթաշին»—1895—1917 թթ.), իր սիրտը՝ բացված խոր վերքի («Լա՛ց, իմ նազելիս...»—1908 թ.), զվարթ արտուտի («Նորից եկան...»—1903 թ.), մուրացկանի դատարկ ամի («Գարուն եկավ...»—1908 թ.) հետ, և այլն։

Պոետն ունի այնպիսի բանաստեղծություններ, որոնց յուրաքանչյուր տողը մի գեղեցիկ ու ինքնատիպ համեմատություն է՝ վերցված ժողովրդի պատկերավոր մտածողության գանձարանից։

Դրանցից մեկն է բանաստեղծի հետևյալ ներշնչուն երգը, որը հիշեցնում է մեզ Սայաթ-Նովայի սիրերգերը.

Յա՛ր աչքերդ արեգական
շողքով վառված ծովի նման,

¹ Ավ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 1, էջ 7։

² Նույն տեղում, հատ. 2, էջ 19։

Արբեշտան մազերդ արձակ
 ծո՛ւփ-ծո՛ւփ կը տան հովի նըման,
 Վար կը նայես խղճուկ գերուդ
 պարզ երկընքի մովի նըման,
 Սիրտըս կայրես քնքուշ շնչով՝
 անմարելի բովի նըման...¹

Ավ. Իսահակյանի ստեղծագործության մեջ, մասնավորապես նրա լիրիկական պոեզիայում, հաջողությամբ օգտագործված է անձնավորման և շնչավորման բանաստեղծական ձևը, որն իր արմատներով կապված է ժողովրդական մտածողության հետ, լայնորեն արտացոլված է ժողովրդական բանահյուսության տարբեր ժանրերում (հեքիաթ, առակ, երգ և այլն):

Կյանքի հանդեպ իր վերաբերմունքը դրսևորելու և սեփական զգացմունքներն ու մտորումները կենդանադրելու նպատակով բանաստեղծը ժողովրդական վիպասանների ու գուսանների նման անձնավորում ու շնչավորում է բնության երևույթներն ու առարկաները, մարդկային դիտակցություն, զգացմունքներ վերադրում այդ երևույթներին ու առարկաներին, դիմում նրանց որպես կենդանի էակների:

Մի տեղ, օրինակ, դառնալով աստղերին ու հովերին, Իսահակյանը նրանցից հարցնում է կորցրած յարի տեղը.

Սիրո՛ւմ աստղե՛ր, անուշ հովե՛ր
 Յարս ո՞ւր է՝ էս գիշեր,
 Պարզ երկնքի նըխշուն աչե՛ր
 Յարիս տեսա՞ր էս գիշեր²:

¹ Ա. վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 1, էջ 187:

² Նույն տեղում, էջ 9:

Մի ուրիշ անգամ նա շնչավորում է ապրեցնում է գիշերվա երկինքը, աստղերն ու օվկիանոսը:

Վառ երկինքը լուռ գիշերով
Երկրի կուրծքը համբուրեց,
Աստղ-աշերը լցվան սիրով,
Օվկիանոսը խոր երգեց...¹:

Նույն կերպ բանաստեղծի կողմից անձնավորված ու շնչավորված են նաև՝ լալկան ուռին («Ա՜հն գիշերիմ պարտեզում», 1892 թ.), գարունը («Է՛յ կանաչ ախպեր...», 1902 թ.), արծիվը («Արծիվ սևաթույր...», 1907 թ.), քամին («Դուռըս ափ առած՝ կը ծեծե քամին», 1911 թ.), օջախի կրակն ու ջրաղացը («Երջանիկ խրճիթը», 1914 թ.), աշնան ծաղիկները («Աշնան ծաղիկներ...», 1921 թ.), դարնան արևը, մանուշակը, դեփյուտը, թիթեռը («Առաջին արցունքներ», 1940 թ.) և այլն:

Արտահայտչական տվյալ միջոցի կիրառման ցայտուն օրինակ է Իսահակյանի հռչակավոր «Սև-մութ ամպեր...» (1898 թ.) բանաստեղծությունը, ուր հեղինակը, դիմելով Մանթաշի նխշուն հավերին, մարմանդ հովերին և Ալադյազ սարին, պատմում է իր մեծ վիշտը:

— Է՛յ Մանթաշի նխշուն հավեր՛ր,
Իմ դարդըս որ՝ ձերն էղներ,
Ձեր էդ զառ-վառ, խառ-փետուրնե՛ր,
Կսենային, բանց գիշեր:

— Է՛յ Մանթաշի մարմանդ հովե՛ր,
Իմ դարդըս որ՝ ձերն էղներ,

¹ Ա. Վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 1, էջ 63:

Ձեր ծաղկանուշ բուրմունքն անուշ
Թույն ու տղթի կփոխվեր:

— Հե՛յ վախ... կոտրան իմ թևերս,
Ընկա գիրկըդ, Ալադյա՛դ.
Ա՛խ, մեծ սրտիդ սեղմեմ սիրտս,
Կամ, արուն լամ, Ալադյադ...¹

Ավ. Իսահակյանի բանաստեղծությունների մեջ կան ոչ քիչ թվով գեղարվեստական խոստուն սիմվոլիզմի ու մետաֆորների, որոնք հիշեցնում են ժողովրդական համապատասխան սիմվոլիզմն ու մետաֆորները և աչքի են ընկնում իրենց գունագեղ պատկերավորությամբ:

Բնորոշ օրինակ է այս տեսակետից պոետի «Երազ տեսա...» (1894 թ.) բանաստեղծությունը, ուր երազի ժողովրդական սիմվոլով բացահայտված է տվյալ ստեղծագործության լիրիկական հերոսի ապրումները.

Երազ տեսա — ձեր տան առաջ
Ձուլալ աղբյուր կը բխեր.
Ձենը մեղմիկ, քաղցրակարկաշ,
Ձորս դին ծո՛ւփ-ծո՛ւփ ծաղկունք էր:

Ձուր խմելու դուռըդ եկա,
Պապակ էի ու ծարավ,
Ձինջ աղբյուրը, մեկ էլ տեսա,
Ցամաք կտրավ, քար դառավ...²

Կամ՝ «Ա՛խ, ես սիրու...» (1901 թ.) հուզիչ երգը, ուր ժողովրդական բանահյուսությունից փոխ առնված

¹ Ա.վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 1, էջ 68:

² Նույն տեղում, էջ 39:

վարդի տրագիցիոն սիմվոլով ակնարկված է մերժված սիրո ծանր ողբերգությունը.

Ա՛խ, ես սիրու ճամփի ափում
Մենակ բուսած վալսի վարդ եմ.
Անց ու դարձի փռվին ծառան
Վերաս իջած, կորած վարդ եմ:

Սիրունները պարտեղների
Քնքուշ պահած վարդն են սիրում.
Ես հուր-վարդն եմ ժեռ սարերի՝
Սերս հասած արևներում...¹

Սիմվոլ-մետաֆորներ են պարունակում նաև պոե-
տի «Ծաղիկ էի...» (1891 թ.), «Ա՛խ, ալ-վարդի...»
(1897 թ.), «Մատաղ սիրալըս...» (1898 թ.), «Ագռավ-
ների դորշ թևերով...» (1906 թ.), «Մահը» (1908 թ.) բա-
նաստեղծությունները:

Իր լիրիկական և էպիկական շափածո գործերում
(երգ, վիպերգ, լեզենդ, բալլադ) Իսահակյանը հմտու-
թյամբ կիրառել է ժողովրդական բանահյուսության
տաղաչափական և հանգավորման ձևերը, որոնց շնոր-
հիվ ավելի շեշտուն են դարձել նրա երկերի ազգային
առանձնահատկությունները, ապահովվել է այդ երկերի
ձևի ու բովանդակության ներդաշնակությունը:

Այս առումով առանձնապես բնորոշ է Իսահակյանի
լիրիկական պոեզիան, ուր կարելի է գտնել հայ ժողո-
վրդական երգերին հատուկ տաղաչափական և հանգա-

¹ Ա.Վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 1,
էջ 113:

Վորման տարբեր ձևերի ստեղծագործական կիրառման քաղմասթիվ հաջող օրինակներ:

Այդ օրինակներից մեկն է բանաստեղծի «Ծամերդ հյուանի...» (1902 թ.) գողտրիկ սիրերգը, որը հորինված է 5-վանկանի ժողովրդական քառյակների հետևողությամբ, քառյակներ, որոնք ունեն մեջընդմեջ հանգերով, առանց հատածի տողեր:

Իսահակյանի երգը

Ծամերդ հյուանի՝
Կանգնել ես կալը,
Օբլաս սև արել .
Կասկել ես ալը¹:

Ժողովրդական երգ

Ձեռները խաչեր,
Կայներ է դուռը,
Երեսը կարմիր,
Նման ա նուռը:

Նման կարգի մի նմուշ է Իսահակյանի «Էս ճամբեն ուր-մուր...» (1893 թ.) հայտնի բանաստեղծությանը, որը հորինված է ժողովրդական քառյակներին հատուկ 7-վանկանի ոտանավորի մի այնպիսի ձևով, երբ եռավանկ ոտքը դրվում է տողի սկզբում, հետևյալ սխեմայով՝ $3 + 4 = 3 + (2 + 2)$:

¹ Ա. Վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 1, էջ 124:

Իսահակյանի երգը

Էս ճամբեն / ուղտ' - մուտ' -
 Սե'վ ծովի' / բուռ' կ'երթա' . —
 Շուշան յա' / ըստ ինձ թողեր՝
 Է'ն տղի / հետ ո'ւր կ'երթա...¹

Ժողովրդական երգ

Է'ս գիշե'ր, / լուսնա'կ գիշե'ր,
 Զո'ւնն եկե'լ / գետի'ն նախշե'ր.
 Ա'չքըդ դե'մ / արա'՝ պաշե'մ,
 Կե'ս ունե'ր, / կարմիր թըշե'ր

Բանահյուսական հանդ ու շափ ունեցող ստեղծագործություններից է Իսահակյանի «Գազաթներին մով սարերի...» (1906 թ.) բանաստեղծությունը, որը հորինված է ժողովրդական և գուսանական երգերին հատուկ այսպես կոչված քողարկված հանգերով, երբ իսկական հանգ կազմող բառերից հետո կրկնվում են նույն բառը կամ բառերը:

Իսահակյանի երգը

Գազաթներին Մով սարերի
 Թափառեցի սերըս լալով.
 Լացըս քամին Զով սարերի
 Լսեց, տարավ թևին տալով...²

Ժողովրդական երգ

Իմ սերը ՄՈՒՐ ա դառել,
 Կըրակ ու ջուր ա դառել.
 Յա՛ր, քեզ սըրտով սիրելը
 Ինձ թուր ու ՄՈՒՐ ա դառել:

¹ Ա. Վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 1, էջ 32:

² Նույն տեղում, էջ 193:

Նույն տիպի գործեր են նաև՝ «Յարրս նստել վանքի
ղրոան...» (1897 թ.), «Երրո՛ւն աղջիկ, երկիր լինիմ...»
(1898 թ.), «Դու նըխշուն նուռ դառը վրադ...» (1899 թ.),
«Ա՛խ, վաթան ջան, մնալով...» (1900 թ.), «Շափա՛դ
կուտաս բաղի միջին...» (1907 թ.), «Բինգյոլ» (1941 թ.)
բանաստեղծությունները և մի շարք ուրիշ ստեղծագոր-
ծություններ:

3.

Տարիների ընթացքում լավ ուսումնասիրած լինելով
ժողովրդական ստեղծագործությունների ժանրային ա-
ռանձնահատկությունները, Իսահակյանը այդ ստեղծա-
գործությունների օրինակով կերտել է մի շարք ուշա-
գրավ ինքնուրույն գործեր, որոնք մոտենում են ժողո-
վրդական երգերին ու վիպերգերին, լեգենդներին ու
առակներին, տալիս են վերջիններիս գեղարվեստական
սլափանքը: Այսպես.

Ժողովրդական լեգենդի նմանություն ունի Իսա-
հակյանի «Մեր նախահայրերը» (1917 թ.), որի թեման
վերցված է հայ ժողովրդի վաղնջական անցյալից: Իր հե-
ռավոր նախնիների կյանքի ու պայքարի հերոսապա-
տումը վերակենդանացնելու նպատակով, բանաստեղծը
օգտագործել է հայ և օտար աղբյուրներում (սեպագիր
արձանագրություններ, ժողովրդական առասպելներ,
պատմական դրվածքներ) եղած համապատասխան նյու-
թերը՝ ստեղծելով ինքնուրույն գեղարվեստական սյուժե:

Իր պատմելաձևով, կառուցվածքով և մանավանդ
պատմա-գիցարանական մի շարք մոտիվներով ու ա-
նուններով (Ուրարտու, Խալդի, Նայիրի, Սարգուրիս

Կավկաս, Մասիս, Վահագն և այլն), «Մեր նախահայրերը» հեռվից-հեռու հիշեցնում է հայոց հնագույն պատմա-առասպելական բանահյուսության նմուշները (Արամի և Հայկի հայտնի ավանդավեպերը)¹:

Ժողովրդական բալլադներն է հիշեցնում Իսահակյանի «Սիրահար Նադոն» (1934 թ.), որի նյութը վերցված է Ալադյադի յայլանների բնակիչ քրդերի կյանքից: Իր գրվածքի միջոցով բանաստեղծը այն միտքն է արծարծում, ըստ որի սիրո զգացումը ավելի բարձր է մարդկային հպարտության զգացումից: Գրվածքի հերոսներն են՝ Նադոն ու Գյուլիզարը, որոնց համար իբրև հովվական կյանքով ապրող լեռնցիների, բնորոշ է և՛ ասպետական ուժեղ սերը և՛ հպարտության զգացումը:

Իր ժանրային առանձնահատկություններով, տաղաչափությամբ ու ոճով «Սիրահար Նադոն» մոտիկից հիշեցնում է հեղինակի մշակած «Աեյլի և Մեջնուն» քրդական ժողովրդական հայտնի լեգենդ-բալլադը:

Ժողովրդական առակի նմանություն ունի Իսահակյանի «Քաղցած հավը» (1932 թ.), որի համար հիմք է ծառայել՝ «Հավը երազում կուտ կը տեսնի» հանրահայտ առածը: Ընդարձակելով և սյուժետային ձև տալով վերջինիս, բանաստեղծը դարձրել է այն երկար ու կարճ տողերով շափածո մի գործ (ոտանավոր), որն իր ոճով ու այլաբանական բնույթով հիշեցնում է մեր փոքրածավալ ժողովրդական առակները:

Քաղցած հավը երազ տեսավ,
Երազի մեջ-կորեկ անբավ:

¹ Մ. Խոսրեանցի, Պատմութիւն հայոց, գիրք Ա, գլուխներ՝ Ժ—ԺԱ, ԺԳ—ԺԴ:

Եվ կտուցը՝ ողևորված՝
 Զարկեց ուժգին
 Մեծ կորեկին...
 Բայց բերկրանքից զարթնեց հանկարծ,
 Տեսավ՝ փոխան կորեկ հատին,
 Կտուցն, ավա՛ղ,
 Առել է շոր թառի փայտին՝

Նույն տիպի գործեր են նաև «Արևի մոտ» (1905 թ.) հեքիաթը, «Զինդիզ-խանը» (1907 թ.), «Լի-թայի-Պո» (1926 թ.), «Սոկրատեսը» (1936 թ.) ավանդույթյունները, «Օմար Խայամի վեճը աստծու հետ» (1909 թ.), «Սաադիի վերջին դարունը» (1923 թ.), «Զինական մի հին զրույց» (1935 թ.) զրույցները, «Մի հարցում» (1922 թ.), «Կյանքից թանկ բանը» (1923 թ.), «Թագավորից փախչողը» (1935 թ.) առակները, «Ալադյազի մանիներ» շարքի մի քանի երգերը («Տղայի տաղը», «Աղջիկների երգերը» — 1895—1917 թթ.), «Սև միզարըս...» (1906 թ.) երգը և ուրիշները։

4.

Ժողովրդական բանահյուսության օգտագործման ուրույն մի ձևն էլ Իսահակյանի մոտ՝ բանահյուսական մեջբերումներն են։ Իր ինքնուրյուն երկերի հենքի մեջ նույնությամբ կամ թեթև ոճավորումով մտցնելով ժողովրդական բառ ու բանի նմուշները, բանաստեղծը դրանով իսկ ներմուծել է նրանց մեջ ժողովրդական կյանքի ու կենցաղի կոլորիտը, ժողովրդի իմաստության

1 Ա. Վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 2, էջ 174։

ու հանձարի շունչը, նրա ռեալիստական արվեստի ոճն ու ոգին: Դա առանձնապես ցայտուն է արտահայտված հեղինակի ռեալիստական արձակում, ուր տարբեր շափով ու ձևով բերված են ժողովրդական առած-ասացվածքներ, երգեր, առակներ, դրույցներ ու ավանդույթուններ: Այսպես.

«Ուստա Կարոն Բագրանի ուխտին» (1912 թ.) արձակ գրվագում մենք գտնում ենք ժողովրդական առած-ասացվածքների և պարերգների օգտագործման մի շարք հաջող նմուշներ («Գլորվող քարը հիմքի քար չի ըլնի», «Հարուստ կաղը լավ պար կխաղա», «Կույր հարուստի լույս աչքերը միշտ կգովեն», «Ոսկին դիր իշու վրա, ամեն մարդ էլ գլուխ կուտա», «Ծոծրակս քերեմ, տեղը կբերեմ», «Մկի ծակին էրնեկ պիտի տան»: — «Դե՛հ, սիրուն կաքավ...», «Կլոր պա՛ր, կլոր պա՛ր...», «Նշի ծառին նուշ կըլնի...», «Լաչիմ-նանա, կաչիմ-նանա...»¹:

«Բայրամ Ալին» (1924) թ.) հուզիչ պատմվածքում, ուր վերարտադրված է բեկերի ու աղաների դեմ հողի ու ջրի համար վրեժխնդիր և սիրած կանանց համար արյուն թափած ադրբեջանցի ժողովրդական հերոսների կյանքը, տեղին կերպով մեջ են բերված մի քանի ադրբեջանական առած-ասացվածքներ և մի աշուղական երգ («Բիր տաշ, բիր բաշ» = մի քար, մի գլուխ, «Մարդ մեկ օր ծնվել է, մեկ օր էլ պիտի մեռնի, բանը իգիթի անուն թողնելն է»: — «Սարի ամպը գոռուն-գոռուն կը գոռա...»)²:

¹ Ա.Վ. Խոսեակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 3, էջ 296—302:

² Նույն տեղում, էջ 52—55:

«Համբերանքի շիրուխը» (1928 թ.) ռեալիստական սքանչելի պատմվածքում, որտեղ հեղինակը մեծ վարպետությամբ քանդակել է բաղմատանջ ու բաղմափորձ, ազնիվ ու աշխատասեր, տոկուն ու համբերող, իմաստուն ու փիլիսոփա հայ գյուղացու՝ Օհան ամուսնու հոյակապ կերպարը, իբրև վերջինիս խոսքի համեմունքն ու աղը՝ հանդես են գալիս մի շարք ժողովրդական առածներ ու ասացվածքներ («Մարդը կերթա, աշխարքը կը մնա», «Ձեռքս բան, ոտքս՝ դերեզման», «Կռիվն ու՛րտեղից է: Մեկը կուտե, մեկելը կաշե. — կռիվն էնտեղից է»), «Գեղ պիտի կանգնի, որ դերան կուտրի», «Աղահմարդու փորը կրնա կուշտ ըլնի, բայց աչքը միշտ անոթի կըլնի», «Կծծի մարդու վիզը ոջիլը կուտե, փողը՝ ուրիշը», «Մարդը գնացական է, նրա լավ գործը՝ մնացական»)¹:

¹ Ա. Վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 4, էջ 34:

Վ Ե Ր Զ Ա Բ Ա Ն

Կոմիտասի ծննդյան 80-ամյակի առթիվ 1949 թ. գրված իր հուշ-հոդվածի մեջ, խոսելով հանճարեղ արվեստագետի ստեղծագործության էության ու նշանակության մասին, Իսահակյանը ընդգծում է այն հանգամանքը, որ Կոմիտասը բյուրեղացրել ու բարձրացրել է հայ շինականի աշխատանքի, բնության, սիրո, ուրախության և տխրության երգերը և որպես ազգային մեծարժեք գանձ դրել է դրանք մեր ժողովրդի հոյակապ գանձերի՝ ճարտարապետության և Սասունի էպոսի կողքին: Նա իրավացիորեն հավաստում է Կոմիտասի համազգային մեծություն լինելը, որի երգով մեր ժողովուրդը ավելի գիտակցաբար է զգացել իրեն, ավելի է կապվել իրար հետ և ինքնաճանաչել¹:

Կոմիտասի պես Իսահակյանը ևս համազգային մեծություն է: Նա հայ ժողովրդի ամենամասնայական բանաստեղծներից մեկն է, նրա վերքերի տաղանդավոր երգիչը, լայն հասարակայնությունից ըստ արժանվույն մեծարված սիրելի վարպետը:

¹ Ս. Վ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 4, էջ 34:

Իսահակյանի սրտագին ու հուղաթաթավ երգերը մտել են ժողովրդի մեջ, կարդացվել, անգիր արվել ու եղանակավորվել են նրա կողմից և բանավոր ավանդությամբ անցել բերանից բերան:

Մեծ է Իսահակյանի ժողովրդական բանահյուսության հետ կապված ստեղծագործությունների թե՛ հասարակական և թե՛ գեղարվեստական արժեքը:

Իր երգերում ու վիպերգներում, լեգենդներում ու բալլադներում, առակների ու զրույցների մեջ, Իսահակյանը գովերգել է սիրելի հայրենիքի բնությունը, նրա ստեղծագործ ու տոկուն ժողովրդին, պատկերել է վերջինիս ներքին կյանքը, աշխատանքն ու կենցաղը, սերն ու ատելությունը, իրավազուրկ ու տառապալից վիճակն անցյալում, նրա մղած ազատագրական պայքարը տեղական ու օտար կեղեքիչների դեմ:

Բանաստեղծը իր բողոքի ու ցասման ղայրագին ձայնն է բարձրացրել սեփականատիրական «զուլում» ու «քար» աշխարհի դեմ, նշավակել է ցարի ու սուլթանի բռնապետական անարդ իշխանությունները, արտահայտել իր սերն ու համակրանքը հարևան ժողովուրդների և առհասարակ «տառապող մարդկության» նկատմամբ:

Շնորհիվ ժողովրդական ստեղծագործության հետ ունեցած սերտ կապի, Ավ. Իսահակյանի բանաստեղծական արվեստը աչքի է ընկնում իր անմիջականությամբ ու անկեղծությամբ, իր հուղականությամբ, վառ ու գունագեղ պատկերներով, կենդանի ու արտահայտիչ լեզվով:

Ժողովրդական ստեղծագործության ահունքների հետ կապված՝ իր լավագույն բանաստեղծություններով

(«Է՛յ ջան հայրենիք», «Ա՛խ մեր սիրտը...», «Սիրեցի
յարս տարան», «Մաճկալ ես, բեղարած ես», «Որսկան
աղբեր», «Բինգյուլ» և այլն), լեզենդ-բալլադներով
(«Հայրենի հողը», «Ժողովրդի քնարը», «Արաքսի ծնուն-
դը», «Մոր սիրտը», «Հավերժական սերը» և այլն), վի-
պերգներով («Սասմա Մհեր» և այլն) Իսահակյանը
հաստատուն տեղ է նվաճել հայ նոր գրականության
խոշորագույն կլասիկների շարքում:

Բանաստեղծի այդ ստեղծագործությունները հայ
գրականության անկորնչելի գոհարներից են: Դրանք
կապրեն այնքան ժամանակ, որքան կապրի ինքը հայ
ժողովուրդը և որքան ժամանակ կանգուն կմնա՝

Ալագյազը՝ աստղերի մեջ՝
Ադամանդե թագը գլխին...:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

	էջ
1. Նախաբան	5
2. Ժողովրդական ստեղծագործությունների դրական մշակումներ	13
3. Ժողովրդական բանահյուսության արտահայտչական միջոցների ստեղծագործական օգտագործում	76
4. Վերջաբան	101

Արամ Տիգրանի Ղանալանյան

ԱՎ. ԻՍԱՀԱԿՅԱՆԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ
ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱԿՈՒՆՔՆԵՐԸ

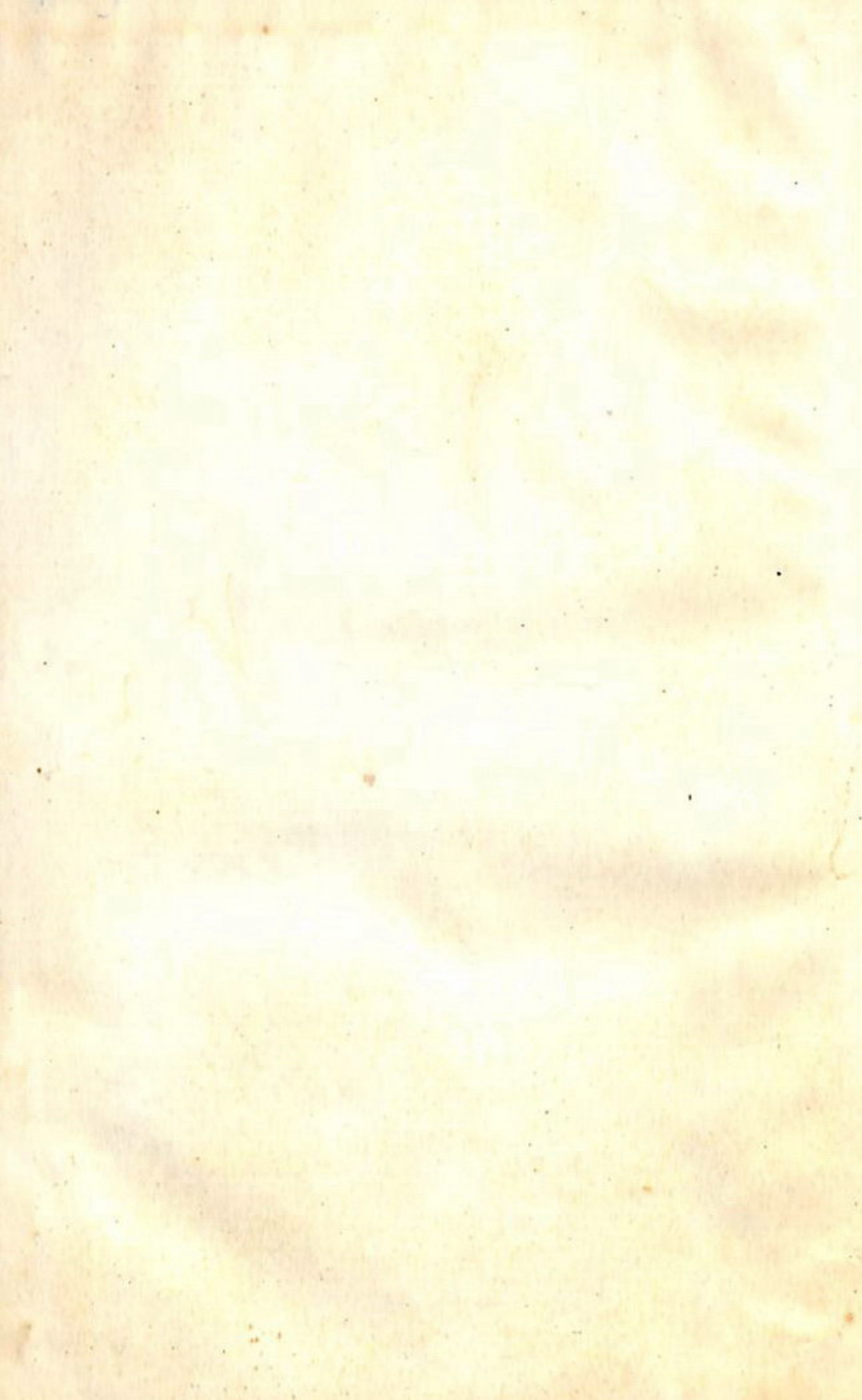
Պատ. խմբագիր Խ. Ս. Սարգսյան
Հրատ. խմբագիր Էմ. Ա. Պիվազյան

Տեխ. խմբագիր Մ. Ա. Կափլանյան Սրբազրիչ Ժ. Մ. Ադունց

ՎՖ 12964 Պատվեր 302 Տիրաժ 3000

Հանձնված է տպագրության 22/VIII 1955 թ., ստորագրված է տպագրության 3/X 1955 թ., տպ. 61/2 մամուլ+6 ներդիր, հրատ. 4 մամ., թուղթ 84×108¹/₃₂: Գինը 1 ո., 70 կ., կազմը 2 ո.:

ՀՍՍՌ ԳԱ Հրատարակչության տպարան, Երևան, Արովյան, 124:

(3747)

ԳԱՍ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220031749

II
A 31749